

in Situ

Archaeologica

---

vol.13

in Situ

Archaeologica

in Situ vol.13
Sid. 5–54
www.insituarchaeologica.com
© Göteborgs universitet 2019
ISSN 2000-4044

Katalin Schmidt Sabo & Bengt Söderberg
Arkeologerna
Statens historiska museer
katalin.schmidt.sabo@arkeologerna.com
bengt.soderberg@arkeologerna.com

Byns vara eller icke vara, är det frågan?

By och bebyggelse i sydvästra Skåne 400–1800 e.Kr.

The aim of the study was to investigate the concept of village and settlement patterns in a long-term perspective in the southern part of Sweden. For whom were villages a successful concept and was one definition really enough to describe the role villages played in different societies? All excavated farmsteads in the period AD 400–1800 were registered in a GIS database that was used for large-scale analysis. Trends in ups and downs in the settlements at different times became visible. Large farm units/estates influenced village formation due to control over land and the ability to organize people and agrarian production. Village nucleation was considered as a precondition for state formation, as it guaranteed a stable and continuous transfer of agrarian surplus through taxes.

Inledning och frågeställningar

Från medeltiden och fram till industrialismen var byn den dominerande bebyggelse- och produktionsformen på den sydsvenska slätten, vilket är det område som står i fokus i den här artikeln. Byn var ett stabilt och framgångsrikt koncept under många århundraden, ända tills den splittrades upp i samband med skiftena kring år 1800 och bebyggelsen flyttades isär. Men hur såg situationen ut under järnålder? Fanns det byar då med, och hur tedde de sig i så fall, jämfört med de historiska byarna?

Idag är den dominerande uppfattningen inom arkeologin att byar fanns under järnåldern och även längre tillbaka i tiden. Tydliga lämningar efter järnåldersbyar har varit föremål för arkeologiska undersökningar och analyser i flera regioner, kanske främst på Öland, Gotland och utmed Nordsjökusten, från Nederländerna till Jylland (Fallgren 2006, Holst 2010, Svedjemo 2014). Men bilden är oftast inte entydig. Ett allt mer omfattande arkeologiskt källmaterial visar att bebyggelsemönstren har varierat från region till region, vilket har kopplats till skillnader i social organisation (Holst 2014). Inom kulturgeografisk forskning har man exempelvis ifrågasatt om byn verkligen fanns i Götalandskapen före 1200-talet. Istället uppfattas storgården som den dominerande driftsformen här, till vilken små osjälvständiga underbruk kunde vara knutna. Byn ses som ett sent fenomen, som uppkom först genom avsöndringar av storgårdarnas ägor under högmedeltid (Tollin 2010, 1999).

De olika uppfattningarna om byns tillkomst och förekomst beror på att källmaterial, metoder och begreppsdefinitioner skiljer sig åt inom olika discipliner. Exempelvis är kulturgeografernas och etnologernas bydefinitioner starkt kopplade till den historiska byn, där en by bland annat ska vara namngiven och bestå av minst två mantalsatta driftsenheter med avgränsade ägor (Sporröng 1990:468). Ett krav som således inte kan uppfyllas före vi har skriftliga källor att tillgå. Men frågan om byns vara eller icke vara hänger också samman med att det finns olika uppfattningar om de samhällsformationer som byarna var situerade i.

När vi för några år studerade Malmöområdets bebyggelse från cirka 800 till 1300 e. Kr. blev vi varse svårigheten att tillämpa en bydefinition som täckte hela perioden (Schmidt Sabo & Söderberg 2012). Det var tydligt att bebyggelsemönstret förändrades under den studerade perioden och att det socialt övre skiktet på storgårdarna var starkt drivande i denna förändring. Bebyggelseutvecklingen tolkades så att byar bildades och avvecklades under hela perioden, så det handlade inte endast om en enda bybildning.

Erfarenheterna av studien sade oss att om man ville fördjupa studiet av byar och bybildningar över tid, så var det tvunget att kontextualisera samtida bebyggelser, eftersom det är först när banden mellan ett samhälles olika aktörer tydliggörs, som också byarnas syften och betydelser kan förstås.

I föreliggande uppsats fördjupar vi studien genom att aktivera ett större material och utöka det studerade tidsspännet till perioden cirka 400–1800 e. Kr. För att närma oss frågan om vilka relationer som kan finnas mellan samtida gårdar, till exempel i form av byar, har vi registrerat arkeologiskt undersökta bebyggelser i en databas, som gör det möjligt att studera hur de fördelar sig i tid och rum.

Eftersom studien spänner över både yngre järnålder och historisk tid har vi konfronterat de olikheter som finns inom den förhistoriska respektive den historiska arkeologins forskningstradition, både vad gäller begreppsdefinitioner och sätt att tolka övergångstiden. Vi har utgått från teoribildningar som tar fasta på hierarkiska relationer i samhällen och aktörskap, eftersom vi menar att en hierarkisk modell är relevant för vårt område under hela tidsavsnittet och dessutom operativ i förhållande till de data vi har arbetat med. Vi förutsätter således att maktförhållanden i respektive samhällsformation kan ligga till grund för klassificeringar av bebyggelser som representerar sociala aktörer med ojämlig tillgång till maktresurser av ideologiska, ekonomiska, militära och politiska slag (Maisels 2010, Mann 1986).

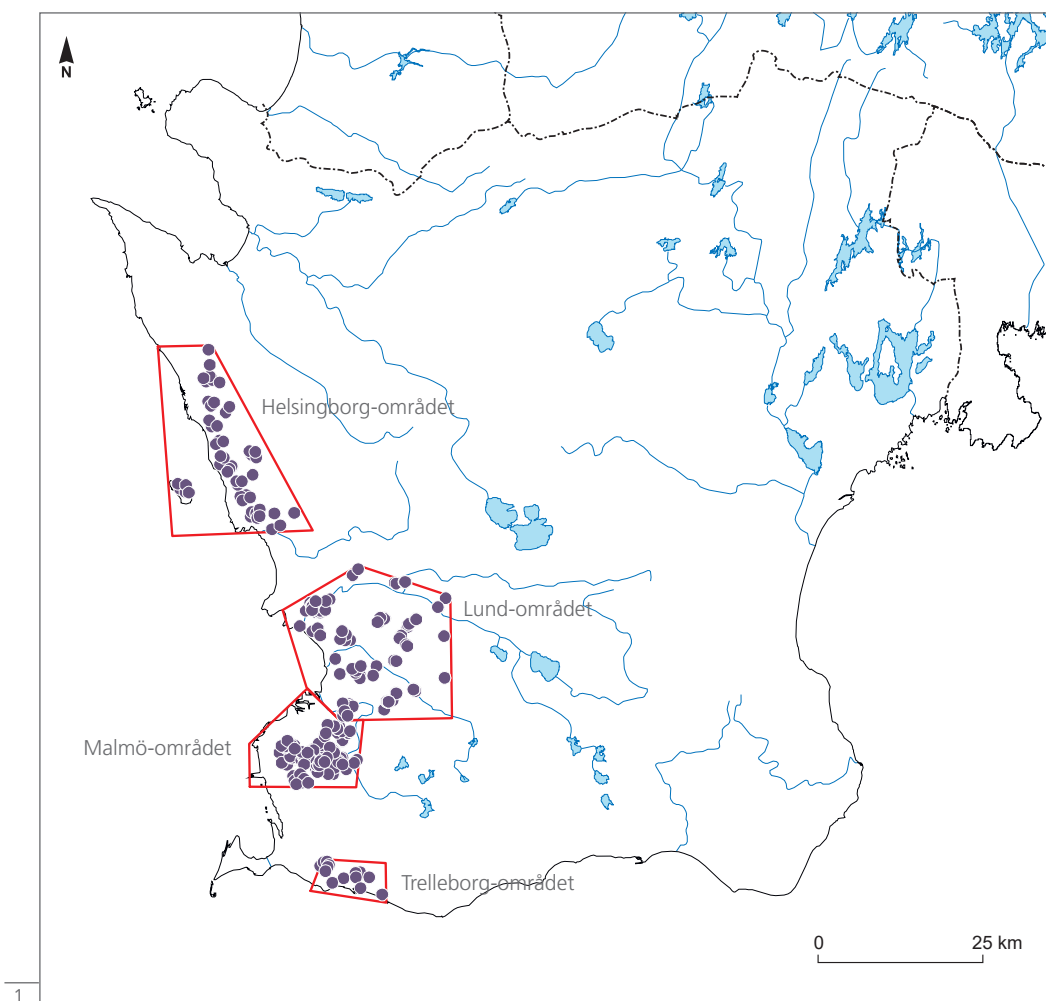
Vidare menar vi att plats- och tidsbundna förutsättningar måste ha gett olika spelrum för aktörer i ett landskap att organisera människor och produktion. Vi har valt att tillskriva de sociala skikt som kontrollerade eller "ägede" mark ett drivande aktörskap, i kraft av deras möjlighet att fatta beslut och göra val som påverkade brukarna av marken (Joyce & Lopiparo 2005). I denna bemärkelse uppfattar vi brukarnas aktörskap som underordnat. De tillerkänns ett aktörskap men först i ett sent historiskt skede, som förslagsvis är i framväxt under högmedeltid. Denna förändring i aktörskap uppfattar vi som en av de viktigaste skillnaderna mellan järnåldersbyn, som i vårt område framstår som ett elitstyrt "objekt", och den historiska byn som i större utsträckning kan ses som ett "subjekt".

De viktigaste frågorna som vi formulerade inför studien var:

- ✦ Varför väljer man att organisera människor och produktion i byar, och vilka är aktörerna?
- ✦ Vilka kopplingar finns det mellan byar och samhällsformationer?

Uppsatsen inleds med en redovisning av material och metod, och en kort genomgång av de begrepp som används. Därefter följer två databasrelaterade analyser, varav den första är övergripande och fokuserar på bebyggelseutveckling i det långa tidsperspektivet, medan den andra är en fallstudie av bebyggelseutvecklingen i tid och rum, där vi återvänder till Malmöområdet. Efter detta görs en analys av några exempel på undersökta järnåldersbyar. Studien avslutas med tematiken "mark och makt", vilken syftar till att kontextualisera materialet och försöka belysa aktörernas och byarnas roller i respektive samhällsformation och övergångstid. Studien avslutas med några sammanfattande reflektioner.

1. Karta över Skåne med de fyra studieområdena. Fylla cirklar markerar samtliga 546 registrerade bebyggelser.

Material och metod

Som grund för vår studie byggde vi en GIS-baserad databas i programmet Intrasis. Samtliga arkeologiskt undersökta bebyggelseenheter med datering 400–1800 e. Kr. inom fyra utvalda områden i västra Skåne registrerades. Studieområdena varierar i storlek och är belägna i anslutning till städerna (från norr) Helsingborg, Lund, Malmö och Trelleborg. Inga stadsbebyggelser registrerades (figur 1 och 2). Samtliga områden har, i varierande grad, kontakt med kusten och domineras av slättbygd. De kan, i något varierande utsträckning, karakteriseras som centralområden med en relativt hög befolkningstäthet under hela den studerade perioden.

Vid registreringen utgick vi främst från resultat och tolkningar som redovisats i arkeologiska rapporter, men även i artiklar och böcker. I huvudsak följde vi de tolkningar som presenterades av undersökarna, vilket inte var en helt lätt uppgift eftersom undersökningarna utförts från 1930-talet och fram till och med år 2014, ett tidsintervall då antikvariska rutiner och undersökningsmetoder förändrats

påtagligt inom arkeologin, liksom kunskapsläge och tolkningsramar. Databasen gjorde det möjligt att hantera stora mängder arkeologisk information och göra sökningar i både karta och tabell. Som exempel hade sökningar av samtida bebyggelser knappast varit möjliga att göra på annat sätt.

Bebyggelseenheter registrerades som gård, storgård, aristokratisk storgård och grophusbebyggelse enligt definitionerna nedan. Anledningen att just dessa fyra kategorier användes i studien var för att de ofta motsvarade de begrepp som användes i rapporterna, de bedömdes vara rimligt tolkningsbara, och för att vi ansåg att de kunde representera olika sociala strata, vilket var viktigt för att kunna belysa frågeställningar som rörde maktrelationer. Kategorierna valdes också ut för att de skulle vara tillämpbara under hela tidsspannet 400–1800.

Gård – definieras som en bebyggelse- och brukningsenhet bestående av ett hushåll eller en släktrelaterad grupp av människor som huvudsakligen arbetade gemensamt med agrar produktion (familjejordbruk). Under historisk tid kan en gård ha fungerat som en landbogård (i en by) vilken arrenderades genom avgifter, eller ha ingått i en storgårdsdomän som ett underbruk, med eller utan dagsverksplikt. I äldre skeden där vi saknar information om brukares juridiska ställning, kan gårdshushållet på olika sätt ha varit den underordnade parten i ett icke-formaliserat patron/klient-förhållande, beroende på graden av frihet/ofrihet. Minst ett hus skulle vara arkeologiskt belagt, som kan ha använts som bostad. En gård kan även ha innefattat komplementhus (till exempel närliggande grophus), gårdsplan, avfallsgröpar, brunnar, diken, hägnader och aktivitetsområden.

Storgård – definieras som en bebyggelseenhet som drevs i stordrift med hjälp av ofria eller halvfria människor, eller genom underbruk med dagsverksplikt eller varierande former av tribut, arrende eller avrad. Storgårdar kunde vara av olika rang och dignitet. De kan ha fungerat som sätesgård för ett markägande socialt skikt, eller som förvaltningsgård driven av förvaltare eller brytar. En storgård kunde bebos av ett eller flera hushåll. Minst två av följande arkeologiska kriterier skulle vara uppfyllda: 1) stora boningshus, ofta med speciell arkitektur, 2) varierad gårdsbebyggelse med olika typer av byggnader, 3) stor gårdstomt inom vilken bebyggelse och eventuella andra anläggningar bredde ut sig, 4) förekomst av prestigeföremål eller spår av specialiserat hantverk, kollektiva festmåltider och liknande.

Aristokratisk storgård – motsvarar en bebyggelseenhet som utgjorde residens för en aristokrati. Med aristokrati avses här den yppersta sociala eliten med tydlig arkeologiskt avläsbar förankring i överregionala maktnätverk. Samtliga fyra ovan redovisade storgårdskriterier skulle vara arkeologiskt uppfyllda, liksom förekomst av socialt och funktionellt indelade områden inom storgårdsbebyggelsen. Kategorin användes ytterst sparsamt.

Grophusbebyggelse – motsvarar en bebyggelse som inte kan räknas till kategorierna ovan eftersom den endast bestått av ett eller flera grophus (och saknar

Helsingborg-området (cirka 266 km ²)	Antal enheter
Gård	87
Storgård	1
Aristokratisk storgård	0
Grophusbebyggelse	8
Lund-området (cirka 441km ²)	Antal enheter
Gård	102
Storgård	12
Aristokratisk storgård	3
Grophusbebyggelse	35
Malmö-området (cirka 170 km ²)	Antal enheter
Gård	203
Storgård	24
Aristokratisk storgård	2
Grophusbebyggelse	36
Trelleborg-området (cirka 48 km ²)	Antal enheter
Gård	24
Storgård	3
Aristokratisk storgård	0
Grophusbebyggelse	6
Totalt antal enheter (cirka 925 km²)	546

2. |

Antalet registrerade bebyggelseenheter inom de fyra studieområdena.

bostadshus). Kategorin har främst påträffats vid äldre undersökningar då man av metodiska orsaker inte uppmärksammat eventuell annan bebyggelse. Det kan också röra sig om platser som undersökts i modern tid men där enbart grophus konstaterats, utan tydligt rumsligt samband med någon annan samtida bebyggelse. Grophus som kunde tolkas ha ingått i och tillhört arkeologiskt belagda gårdar och storgårdar, fördes till dessa kategorier/bebyggelseenheter.

Varje bebyggelseenhet registrerades i databasen med ett ID-nummer, gavs en geopunkt i karta, fick en kort beskrivning, kopplades till ett dateringsintervall och relaterades till referenser (rapport, artikel, bok). Varje ny definierad fas av en bebyggelseenhet gavs ett nytt ID-nummer och en ny geopunkt. Fram till och med år 2014 registrerades totalt 546 bebyggelseenheter inom de fyra studieområdena. Dessa fördelade sig på 416 gårdar, 40 storgårdar, 5 aristokratiska storgårdar och 85 grophusbebyggelser (figur 2). Vi kan inte utesluta att vi har glömt eller feltolkat enstaka undersökningar, men bedömningen är att detta är av marginell betydelse (se *Källkritiska reflektioner*).

Förutom arkeologiskt undersökta bebyggelseenheter registrerade vi även företeelser som ger information om aktiviteter inom studieområdena och representerar olika sociala aktörer, till exempel borgar och slott, fiskelägen, hamnar, kult- och offerplatser, kyrkor, gravfält, runstenar, skatt- och myntfynd samt städer, dock inte städernas undersökta bebyggelser. Denna registrering syftade främst till att karakterisera och underlätta vår förståelse av studieområdenas landskapsutsnitt. Byar registrerades inte som bebyggelseenheter eftersom byn som fenomen kräver en djupare kvalitativ analys och bearbetning av de arkeologiska resultaten. De historiska byarnas tomtutbredning, utifrån äldre kartmaterial, lades dock in i bakgrundskartan för att underlätta orientering.

Källkritiska reflektioner

Vid upprättandet av databasen ställdes vi inför flera källkritiska problem. Det var exempelvis problematiskt att tillämpa nämnda definitioner av bebyggelser för hela perioden 400–1800 eftersom dessa, som inledningsvis nämndes, är situerade i föränderliga samhällsformationer. Risken att pressa in de arkeologiska materialen i definitioner som inte är relevanta för hela den studerade perioden var stor.

Ett annat dilemma bestod i att databasen utformades och registrering skedde utifrån den kunskapsnivå vi befann oss i före studien, innan alla utmaningar var kända och det blev svårt att göra ändringar. Ytterligare svårigheter hänger samman med de osäkerheter som varje enskild undersökning är behäftad med vad avser tolkningar. En särskild problematik utgörs av undersökarnas dateringar som har bestämts utifrån skiftande förutsättningar, i en del fall genom en kombination av hustypologi, fyndmaterial, stratigrafi och ^{14}C -analyser, i andra fall endast genom en av dessa metoder. När det gäller ^{14}C -dateringar har vi konsekvent använt oss av ett intervall med två sigma, vilket också som regel använts av undersökarna. I äldre undersökningar anges som regel breda dateringsramar, men detta gäller dessvärre också många sentida undersökningar. Ju mer osäker en undersökare är angående en bebyggelses datering och varaktighet, ju bredare tenderar det angivna tidsintervallet att vara. Ofta anges dateringar till hela århundraden snarare än till mer precisa årtal, särskilt i de fall osäkerhet råder. Det finns också en tendens att inte uppmärksamma brott eller uppehåll i en bebyggelse, utan snarare hävda obruten kontinuitet. Dessa osäkerheter ackumuleras ju större databasen blir (Holst 2010).

Det arkeologiska källmaterialet är ojämnt fördelat inom studieområdena. I synnerhet avviker Malmö-området som är ett av Sveriges till ytan mest undersökta område, vilket ger det en mycket högre representativitetsgrad för alla tidsperioder. Inom övriga studieområden har det inte genomförts tillnärmelsevis lika många och stora undersökningar, och de förändringsprocesser som tydligast kan följas i Malmö-området ser vi endast brottstycken av på andra håll. Detta betyder dock

inte att samtliga fyra studieområden kan förutsättas ha haft samma utvecklingsförlopp. Slutligen visar sig den yngre delen av den undersökta perioden, tiden 1500-1800, vara generellt underrepresenterad, vilket främst torde bero på att dessa lämningar har varit särskilt utsatta för modern jordbruksverksamhet.

All källkritik till trots erbjuder databasen en helt ny överblick över det arkeologiska källmaterialet, både i sökbara data och i kartbilder. Databasens stora styrka är att kunna visa samtida bebyggelser genom olika tidsintervall. Databasen ger naturligtvis inga färdiga svar eller enkla tolkningsförslag, men nya mönster och bilder framträder som förskjuter våra perspektiv och ibland också utmanar tidigare antaganden.

Innan vi går vidare med analys av databasens resultat behövs en introduktion till de mest centrala begreppen i vår studie, nämligen: by, gård och storgård.

Mångtydiga begrepp

Etymologiskt saknar begreppen by och gård allmängiltiga innebörder. By kunde i fornsvenskan användas såväl för en bostad, en gård, som för en större koncentrerad bebyggelse. Termen definierade inte vad som krävdes för att en bosättning/bebyggelse skulle kallas by och inte heller hur många gårdar eller brukare det fanns i en by. Även begreppet gård kunde syfta på olika sorters bebyggelser och platser (Granlund 1960:621, Hellquist 1922, Pamp 1983).

Inom svensk arkeologi har byn och dess definitioner diskuterats livligt de senaste trettio åren (Callmer 1991, 1986, Fallgren 2006:92, 1993, Frölund & Wilson 1993, Olsson & Thomasson 2001, Schmidt Sabo 2001:53-55, Schmidt Sabo & Söderberg 2012). En förenklad bydefinition har efterfrågats i studier där både förhistoriska och historiska byar skulle kunna ingå. Förslag på en sådan lyder: En by består av minst två närliggande agrara gårdsenheter (familjejordbruk) med någon form av samfälligt arbete mellan enheterna (Schmidt Sabo & Söderberg 2012:147). Detta är den definition vi använder i denna studie.

Man skulle kunna se byar som en form av sociala och agrara samfälligheter, där det funnits en tätare social och ekonomisk samverkan mellan gårdarna (Fokkens 1999:35, Björhem & Magnusson Staaf 2006:192). Om man betonar aspekter av samverkan som viktigast för definitionen, så behövde gårdar i en by inte ens ligga fysiskt nära varandra. Det kollektiva brukandet av jordbruksmarker verkar till exempel inte ha varit en förutsättning för att benämna/definiera byar i äldre tider. De äldsta skikten i de medeltida skandinaviska landskapslagarna refererar nämligen till ett individuellt bruk på gårdarna, och så gör även de äldsta kontinentala germanska lagarna från 400–800-talet. Trots detta faktum omtalas och refereras det till byar i dessa åldriga lagtexter. Byar nämns även i Tacitus *Germania* från år 98 e. Kr. (Fallgren 2006:92). Byar fanns således trots ett individuellt gårdsbruk, men byn verkar ha varit underordnad gården.

Storgård motsvarar inom svensk historisk forskning en samlingsterm för större gårdar, där arbetet styrdes och kontrollerades av en överordnad ägare/ägarfamilj eller förvaltare, och termen står därmed i motsats till familj jordbruk, det vill säga vår motsvarighet till gård i databasen, med en brukarfamilj som konstituerande enhet (Karsvall & Jupiter 2014:7). Storgårdar kan identifieras i arkeologiska material redan från äldre järnålder, om inte ännu tidigare.

Historiker, arkeologer och kulturgeografer har i fallstudier arbetat med att skapa modeller för hur storgårdar och godsdrift kan ha förändrats över tid, från system med tributära relationer fram till 700–800-talen, vidare till godssystem drivna med slavarbetskraft. En omorganisering av stordriften kan sedan ha lett till att slavar fått bilda egna hushåll, vilket resulterat i en kolonisationsprocess, tills att slutligen en landbodrift med arrendebönder och familj jordbruk stabiliserats under medeltiden (exempelvis Berg 2003, Callmer 2001, Ericsson 2012:40–41, Jørgensen 2001, Skre 1996, Tollin 2010).

Under historisk tid framträder storgårdar under termerna gods, sätesgårdar, huvudgårdar, förvaltningsgårdar med flera. De skriftliga termer som äldst avser att beteckna storgård i Norden är medeltidslatinets *curia* och *mansio* som tillsammans med termen *curia villicalis*, för brytegård, användes i samtida källor från cirka 1100 fram till 1350. Termerna är problematiska eftersom betydelserna växlade över tid (Gejrot 2014, Olsson & Skansjö 2006:26). Grundläggande skillnader mellan storgårdarna under järnålder respektive medeltid bestod i att den ekonomiska basen och formerna av hierarkiska beroendeförhållanden var olikartade, och därmed också överföringarna av överskott.

De aristokratiska storgårdarna kan ha haft flera underlydande storgårdar med förvaltare (brytar) som var underställda markägaren. Clas Tollin tydliggör i en studie i västra Östergötland hur en huvudgård (motsvarande vår aristokratisk storgård i databasen) kunde vara organiserad i en stor domän med underliggande storgårdar som förvaltades av brytar, vilka i sin tur kunde ha underlydande gårdar i egna mindre domäner. En domän hörande till en storgård skulle kunna definieras som ett eller flera närliggande ägoområden med geografisk kontakt dem emellan (Tollin 2010:21, 145). Flera forskare har kommit fram till liknande resultat (Hansson 2006, Lindkvist 2003, Myrdal 2007).

En domän lydde under en markägares herravälde som upprätthölls via en kombination av makt över mark och makt över människor. Domänens markområde kunde variera i storlek över tid, och till form och innehåll, beroende på vilken agrar drift storgården bedrev (Hansson 2006, Tollin 2010). Inom en domän fanns således beroenderelationer mellan olika grupper som kunde skifta genom hela skalan av fri och ofri, samt även genom över- och underordningar mellan släktingar och fränder.

Olika typer av stordriftsformer ska inte uppfattas som steg i en rak utvecklingskedja, för även blandformer kan ha varit aktuella, exempelvis godssystem med

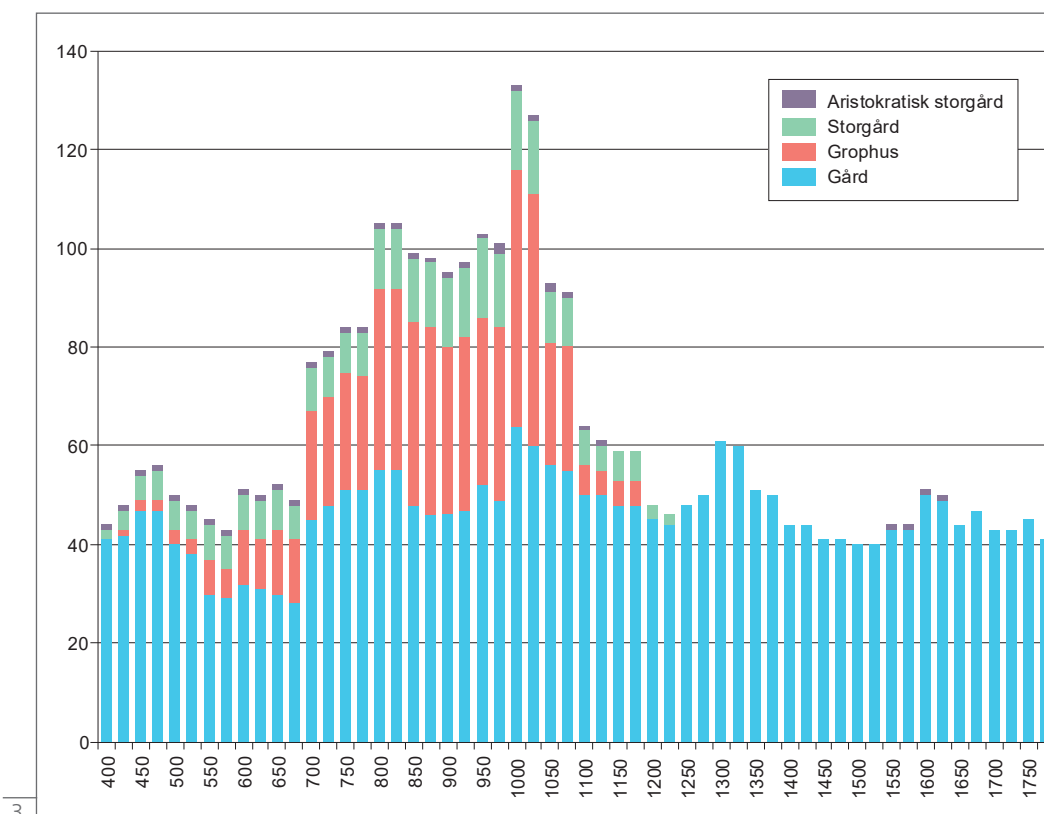

stordrift och flera underbruk, samtidigt som olika driftformer kan ha funnits parallellt i en samtid (Håkansson 2017:170-171, Iversen 1995, Olsson & Skansjö 2006:26-27, Widgren 2014).

En västskånsk bebyggelsesyntes

För att kunna överblicka hela materialet i vår studie och se hur bebyggelsen förändrades över tid, ställde vi samman de fyra bebyggelsekategorierna i databasen (gårdar, storgårdar, aristokratiska storgårdar och grophusbebyggelser) i ett diagram (figur 3). När vi såg hur kategorierna fördelade sig under varje 25-årsperiod från 400 till 1800, så gav bilden genast upphov till flera frågor och diskussioner. Innan vi går vidare med en beskrivning av diagrammet är det på sin plats med en källkritisk kommentar. Ovan nämnde vi särskilt de problem som är förknippade med dateringsunderlaget. I diagrammet märks detta främst genom att särskilt markanta upp- eller nedgångar tenderar att sammanfalla med jämna århundraden.

Diagrammet visar att en kraftig ökning av antalet gårdar, storgårdar och grophusbebyggelser inleddes kring år 700. Det totala antalet bebyggelseenheter kulminerade kring 1000, då det högsta antalet gårdar och grophusbebyggelser

Diagrammet visar det totala antalet samtida undersökta bebyggelseenheter (gård, storgård, aristokratisk storgård och grophusbebyggelse) i våra fyra studieområden för varje 25-årsperiod från 400 till 1800. Varje stapel kan sägas representera en generation.

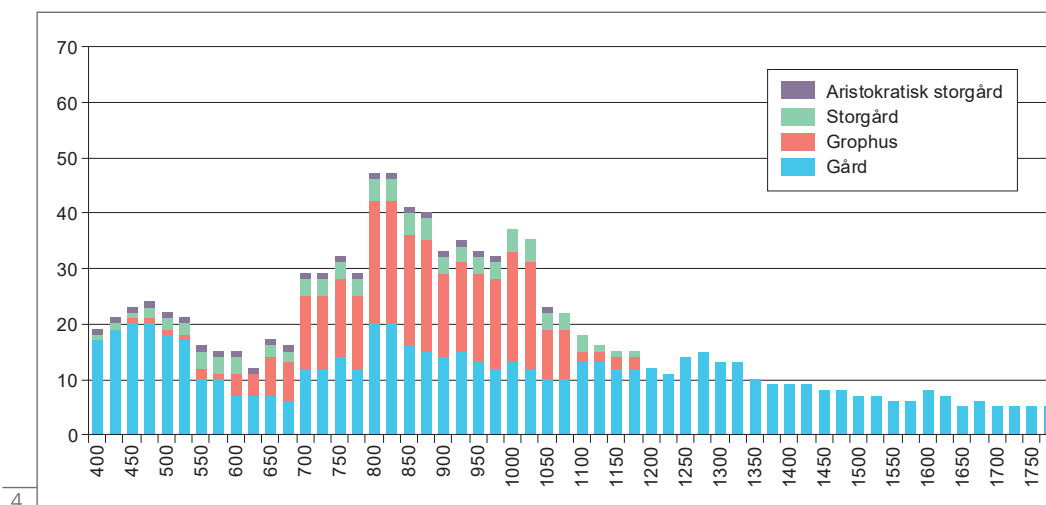
var samtidigt i bruk. Från och med 1200 upphörde grophusbebyggelser och från 1200-talets mitt ser det ut som om det inte finns några storgårdar heller. Storgårdar och grophusbebyggelser förhöll sig relativt proportionerligt i förhållande till varandra över tid.

Gårdarnas antal ökade under 400-talet, under 700-talet, kring 925–950, 1000, 1250–1300, och från 1500-talets mitt. Nedgångar i antalet gårdar infann sig från 400-talets senare del och med vissa mindre fluktuationer fram till slutet av 600-talet, från 850–900, från 1025–1225 samt från 1325–1525. Lägst antal gårdar fanns under perioden 550–700, medan antalet var högst cirka 1000–1050 och 1300–1350. Nedgången av antalet gårdar från 1600 och framåt bedömer vi inte som en faktisk nedgång utan som en konsekvens av framförallt modern jordbruksverksamhet, som har skadat eller förstört de tidigmoderna lämningarna.

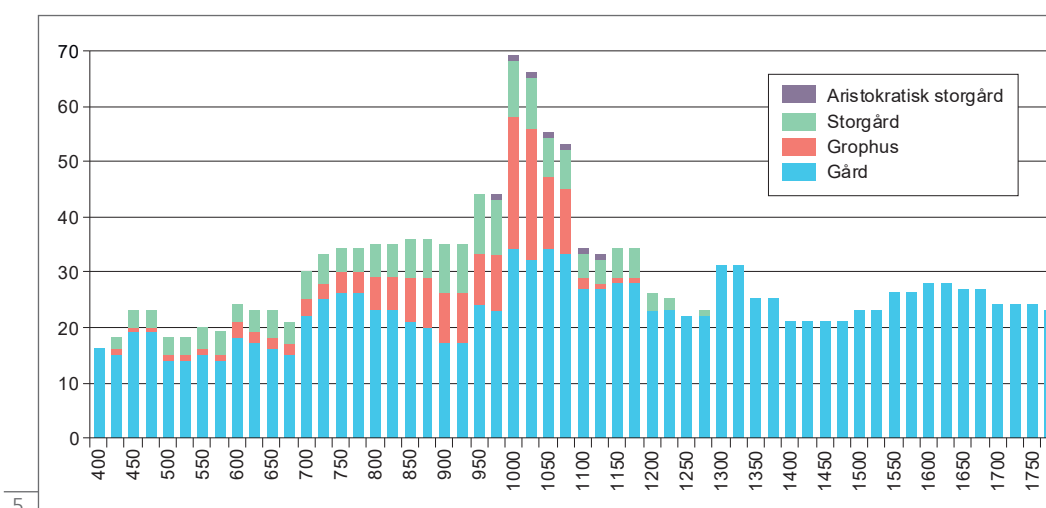
Flera av dessa upp- och nedgångar stämmer överens med synen på mer generell befolkningsutveckling i södra Skandinavien, främst nedgången under 500- och 600-talen, som kan sättas i samband med återkommande naturkatastrofer, expansionen som inleddes under 700-talet, och nedgången från 1350 och framåt, då återkommande pestepidemier härjade. Som mest iögonfallande framstår emellertid bebyggelsens tillväxt totalt sett under perioden cirka 700–1100. Ett utmärkande drag för denna period var att det varken före eller efter förekommer så många storgårdar och grophusbebyggelser. Vad var det som skedde under denna period? Är det, lite förenklat, de demografiska och sociala förutsättningarna för statens framväxt som diagrammet visar?

I det följande vill vi försöka uttolka och diskutera några av de upp- och nedgångsperioder som diagrammet visar. Inledningsvis kan det konstateras att figur 2 visar det sammanräknade resultatet från de fyra studieområdena. Men går det att se avvikande mönster områdena emellan? Underlagen från områdena kring Trelleborg och Helsingborg är begränsade och följer i stort sett det allmänna mönstret med en tillväxt av antalet bebyggelseenheter under perioden 700–1050, varefter det sker en nedgång. Däremot kan vi titta närmare på Malmö- och Lund-området.

De mer omfattande underlagen från Lund- och i synnerhet Malmö-området uppvisar vissa skillnader (figur 4 & 5). Under det äldsta skedet, 400–700, framträder nedgången under 500-talet tydligt i Lund-området, främst genom att antalet gårdar minskar. Denna trend håller i sig ända till 700. I Malmö-området är denna nedgång inte lika markant. Här fluktuerar gårdsantalet på en låg nivå under hela perioden 400–700. Trendbrottet under 700-talet framträder emellertid tydligt i båda områden, även om den yttrar sig på olika sätt. I båda fallen ökar antalet gårdar, medan ökningen av antalet grophusbebyggelser är påfallande stor i Lund-området, där denna kategori tidigt var omfattande. För Malmö-området kan man istället notera att antalet storgårdar ökar och att dessa är märkbart fler än i Lund-området.

Diagrammet visar antalet samtida undersökta bebyggelseenheter (gård, storgård, aristokratisk storgård och grophusbebyggelse) för varje 25-årsperiod från 400 till 1800, inom Lund-området.

Diagrammet visar antalet samtida undersökta bebyggelseenheter (gård, storgård, aristokratisk storgård och grophusbebyggelse) för varje 25-årsperiod från 400 till 1800, inom Malmö-området.

En annan skillnad består i att det totala antalet bebyggelseenheter och gårdar kulminerar kring 800 i Lund-området, varefter en gradvis minskning sker genom att gårdsantalet sjunker (figur 4). I Malmö-området sjunker antalet gårdar från och med 800, medan det totala antalet enheter planar ut. En påtaglig uppgång sker sedan från 900-talets mitt och kulmen för det totala antalet enheter nås kring år 1000 för att sedan sjunka tämligen raskt (figur 5).

Hur ska vi förhålla oss till dessa skillnader? Den grundläggande frågan är naturligtvis om materialen inom områdena vart och ett är tillräckligt stora, sett i relation till de felmarginaler som vi måste ta hänsyn till i fråga om tolkningar och dateringar. Vissa skillnader bottnar i våra avgränsningar av studieområdena,

som skiftar påtagligt i storlek och karaktär (figur 1 & 2). Det betydligt större Lund-området omfattar till exempel en lång kuststräcka där flera åar mynnar ut. I dessa miljöer – främst kring Kävlingeån och Löddeköpinge – har en rad grophusbebyggelser undersökts (Svanberg & Söderberg 2000), vilket får ett tydligt genomslag i diagrammet. Motsvarande miljöer saknas i Malmö-området, där generellt färre och mindre omfattande grophusbebyggelser istället har påträffats ett stycke in från kusten. Men även om det råder viss osäkerhet om materialets representativitet och vi kan identifiera vissa begränsningar, menar vi att de skillnader som framträder kan användas som utgångspunkt både för de frågor som står i fokus för denna studie, och för fortsatt forskning om samhällsorganisation i regionen, där vi kan ana att det finns lokala variationer.

Nedgången 500–700

Nu tillbaka till figur 3 och den totala sammanställningen. Perioden 500–700, då det totala antalet bebyggelseenheter minskar med 20% och särskilt gårdsantalet sjunker kraftigt, kan diskuteras mot bakgrund av senare års forskning om den kris som följer på naturkatastroferna år 536 och på 540-talet. Under senare tid har arkeologisk forskning med fokus på detta tema ökat (sammanfattningar i Iversen 2017, Tvauri 2014). Analyser av iskärnor i kombination med dendrokronologi visar att betydligt kallare somrar följde ända fram i 550-talet, vilka bör ha resulterat i missväxt och svält (Sigl m. fl. 2015). I en annan studie karakteriseras hela perioden mellan 536–660 som den senantika lilla istiden, med återkommande missväxtår, pest och svält (Büntgen m. fl. 2016). Medan krisen i sig får anses vara allmänt erkänd idag, råder fortfarande osäkerhet om dess omfattning och, framförallt, dess konsekvenser för Skandinavians järnålderssamhällen. I nya studier försöker man gå vidare med analyser av orsakssammanhang och diskutera krishantering och social förändring. Ett exempel är Frode Iversens fallstudie av storgårdar i sydöstra Norge, där han arbetar utifrån hypotesen att järnålderssamhällets sociala struktur genomgick stora förändringar som en konsekvens av befolkningsminskning och anpassningar av jordbruket till det kallare klimatet. Iversen menar att stora landsområden som tidigare kontrollerats av storgårdar som övergivits, delas upp i mindre enheter under 500-talet. Förloppet tolkas så, att delar av eliten slås ut då man inte längre förmår vidmakthålla storgårdsdrift, medan andra, socialt lägre skikt lämnar sina gårdar i marginalområdena för att ta dessa övergivna, mer fördelaktigt belägna landområdena, i anspråk. Dessa processer resulterar i formeringen av dels ett bredare socialt mellanskikt, dels en "super-elit" som stärker sin maktställning, bland annat genom att ta över de utslagna konkurrenternas egendomar (Iversen 2017:41-43). Detta scenario erinrar om utvecklingen efter pestepedemierna under 1300-talet, då markinnehavet kom att samlas på färre händer (Carelli 2012:381, Myrdal 2011).

I analogi med Iversens hypotes indikerar centralplatsen Uppåkra inom Lund-området att högst olikartade förutsättningar förelåg inom Malmö- respektive Lund-området, med avseende på bebyggelsernas karaktär och utveckling. Undersökningar av residenset i Uppåkra visar att det var kontinuerligt i bruk från 200-talet till 900-talet, liksom fyndfrekvensen indikerar att centralplatsen som helhet fortfor att utvecklas under denna period, vilket visar på att Uppåkras betydelse snarast tilltog (Helgesson 2002:211-213, Larsson & Lenntorp 2004, Larsson & Söderberg 2013). Detta säger inte något om huruvida det var samma maktgruppering som kontrollerade platsen, men det är rimligt att tänka sig att platsens betydelse och grupperingarnas maktposition stärktes genom utslagning av konkurrenter och övertaganden av egendomar. Kan detta vara ett sätt att tolka den tydliga nedgången av antalet gårdar i Lund-området under perioden 500–700? Det bör då framhållas att nedgången avser ordinära gårdar, inte storgårdar, vilka dock är fåtaliga och varierar påtagligt i antal under nedgångsperioden. En svag ökning av storgårdsantalet kan noteras under 500-talet, men ingen storgård har registrerats för åren 625–650, då även det totala antalet enheter i Lund-området når en bottennotering, en halvering jämfört med år 475 (figur 5).

I Malmö-området sker en förskjutning av bebyggelsen från kusten till det yttre backlandskapet längre in i landet under 300-talet, där den förtätas och konsolideras. Först kring 700 inleds ett återtagande av markområden närmare kusten, som till stor del tömts på bebyggelse. I denna expansionsprocess, som vi ska analysera mer ingående i en fallstudie nedan, framstår den sociala eliten på storgårdarna som drivande aktörer.

Uppgången 700–1025

Även om den kraftiga uppgången av främst gårdar och grophusbebyggelser kring 700 som visas i figur 3 ska ses mot bakgrund av den tidigare diskuterade date-ringsproblematiken, och snarare representerar en uppåtgående trend än ett abrupt språng, så menar vi att den avspeglar en reell bebyggelsetillväxt och sannolikt också en befolkningstillväxt. Uppgången av samtliga bebyggelsekategorier, förutom aristokratisk storgård, håller i sig fram till cirka 850, då det totala antalet enheter är mer än dubbelt så stort jämfört med 600-talets senare del. Därefter sker en mindre nedgång, som följs av ytterligare en markant ökning 1000–1025 med en kraftig tillväxt av antalet gårdar och grophusbebyggelser.

En mer generell iakttagelse är att ökningen av bebyggelser 700–1025 sammanfaller med återkommande ansatser till statsbildning. Den ökade betydelsen av maritima förbindelser från och med 700-talet kännetecknas av att stora kustnära hantverks- och handelsplatser etableras (Ulriksen 1998:222). I våra studieområden kan vi direkt eller indirekt koppla många av grophusbebyggelserna till en sådan

utveckling. Mer generellt tänker vi oss att ökningen av antalet grophus representerar ett ökat behov av arbetskraft i dessa kustnära miljöer och på storgårdarna, vilket delvis kan ha tillgodosetts genom migration eller härtagning. Spår efter befolkningsgrupper från andra regioner, i synnerhet från slaviskt område, blir vanligare förekommande i fyndmaterialen för att kulminera vid tiden kring 1000 (Bolander 2017, Jönsson & Brorsson 2003:169, Roslund 2001:247–249).

I interaktion med de äldre statsbildningarna i nordvästra Europa sker tydliga ansatser till en dansk statsbildning under 700-talet (Wickham 2005:365–369). En ändå mer kraftfull ansats görs från och med 900-talets andra hälft i form av satsningar på militär infrastruktur, kopplad till system för beskattning genom avgifter på handel och markrättigheter (Hoff 1997:101, 104–105). Det är också vid denna tid som västra Skåne knyts närmare till Danmark. Det är värt att notera att båda dessa skeden motsvaras av kraftiga öknings av antalet bebyggelseenheter i diagrammet (figur 3). I grunden förutsätter ju en statsbildning att befolkningen är tillräckligt stor och socialt komplex (Maisels 2010).

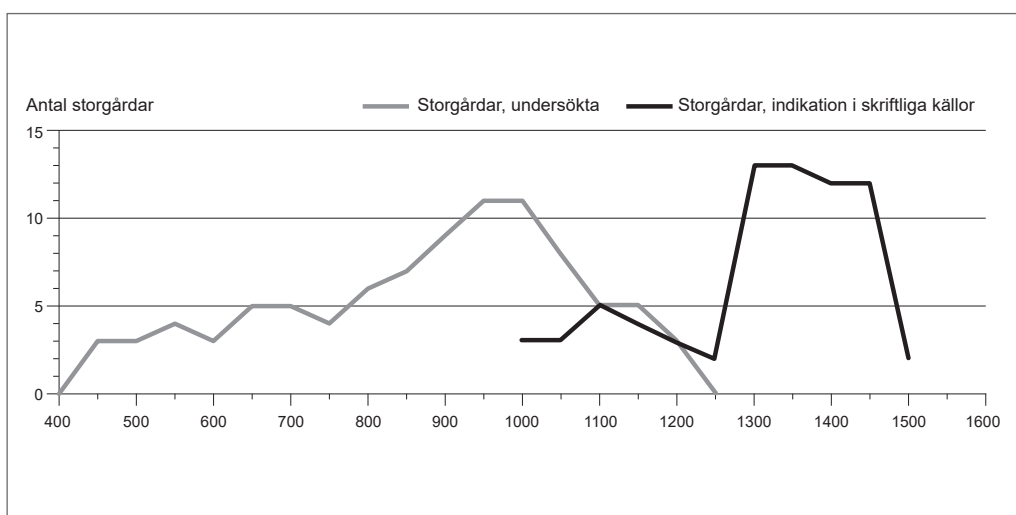
Registreringen i databasen tydliggjorde att antalet runstenar och skattfynd som visar på att deltagandet i exempelvis vikingatågen var påfallande större i Lund- än i Malmö-området. Visserligen har ett klart färre antal storgårdar undersökts i Lund-området jämfört med Malmö-området, men detta hänger säkert samman med den högre undersökningsfrekvensen i Malmö-området. Flera andra företeelser, som en ringborg i Borgeby och påvisade eller indikerade hamnanläggningar eller anloppsplatser, visar också på en större social komplexitet i Lund-området som kan hänföras till centralplatsen Uppåkra och dess efterföljare, staden Lund. Närvaron av en super-elit resulterade helt enkelt i att det fanns ett bredare socialt spektrum med fler aktörer i Lund-området.

Vad kan denna skillnad ha betytt för bebyggelsens sammansättning och utveckling i respektive områden? Av figur 3 framgår att kulmen för antalet bebyggelseenheter nås betydligt tidigare, kring 800 i Lund-området, vilket skulle kunna hänga samman med närvaron av super-eliten i Uppåkra vars behov och ambitioner tidigt genererar en stark tillväxt. Antalet enheter i Malmö-området kulminerar inte förrän kring 1000, vilket i sin tur sammanfaller med att super-eliten manifesterar sig genom att en aristokratisk storgård i Lockarp uppförs (nr 384, figur 11), samtidigt som skriftliga källor och arkeologiska fynd visar att en kungsgård etableras i närbelägna Oxie (Jönsson & Brorsson 2003). Det faktum att motsvarande uppgång kring 1000 inte syns i Lund-området, bottnar i att stadsbebyggelsen i Lund med dess kungsgård och storgårdar inte har registrerats i databasen (Carelli 2012, Larsson 2006:191–193). Vi bör också räkna med att det skedde en inflyttning till Lund från närområdet vid denna tid (se nedan).

Nedgången 1025–1250

Den kraftiga minskningen av antalet bebyggelseenheter som syns i figur 3 för perioden 1025–1250 förvånande oss, eftersom perioden allmänt anses utmärkas av ett allt gynnsammare klimat, demografisk tillväxt och uppsplittring av de vikingatida storgårdarna i mindre enheter, faktorer som har antagits öka antalet gårdar snarare än minska det (jämför tabellerna i Schmidt Sabo & Söderberg 2012:148 och Håkansson 2017:130). Den kraftigaste minskningen av enheterna sker i början av perioden mellan 1025–1050 då grophusbebyggelsernas antal halveras och storgårdarnas antal går ned med cirka 40 %. Vad beträffar gårdarna så minskar även deras antal stegvis under perioden 1025–1250 från över 60 stycken ner till strax över 40.

Var tog människorna från dessa bebyggelser vägen? Vi kan förutsätta att en hel del av hushållen på storgårdarna flyttade in till städerna i samband med omläggning till landbodrift, och städernas bebyggelser har vi ju inte involverat i studien. En sådan tolkning kan ligga särskilt nära till hands vad beträffar grophusbebyggelserna, som ofta kan sättas i samband med hantverk. En annan möjlighet är att hushållen på storgårdarna, tillsammans med andra grupper i samhället, engagerades i kolonisationsprocesser som inleddes i andra delar av landskapet, och flyttar ut från våra studieområden (Lagerås 2007, 2013, Skansjö 2010:26–28). En del storgårdar, i form av förvaltningsgårdar, kan eventuellt gömma sig bland gårdarna i de historiska byarna. Utifrån en genomgång av skriftliga källor från Malmö-området kan vi se att sätesgårdar, väpnargårdar och förvaltningsgårdar omnämns framförallt från 1300-talet och framåt i de historiska byarna. Men trots att det grävts inne i många av dessa byar har det med något undantag varit svårt att identifiera storgårdar bland de undersökta gårdarna. Denna problematik har

6. |

Diagrammet visar nedgången av arkeologiskt definierade storgårdar från 1000 och framåt (sammanräknade för varje 25-årsperiod), att jämföras med indikationer på storgårdar (skriftliga källor/kartmaterial, ej arkeologiskt undersökta), specifikt sammanställt för Malmö-området.

vi försökt tydliggöra i figur 6 som vi sammanställt särskilt för Malmö-området, där nedgången av antalet arkeologiskt undersökta storgårdar syns, men inte den ökning som borde varit synlig vid åtminstone 1300-talet då personer på storgårdar som skriver sig till de historiska byarna förekommer i skriftliga källor. En möjlig förklaring är att eliten fortsättningsvis främst representerades av förvaltningsgårdar i de historiska byarna, vilka inte utmärkte sig i särskilt hög grad från övriga befolkningens byggnader eller materiella kultur, och därför har varit svåra att identifiera arkeologiskt. En annan förklaring kan vara tendensen att flytta storgårdar till mer fortifikatoriska platser utanför byarna och där uppföra borgar och slott, vilka inte undersökts arkeologiskt, och därmed inte tagits med i databasen (Ersgård 2016:8, Reisnert 1989:68).

Nedgången under senmedeltid

Nedgången som inträder vid 1300-talets mitt i diagrammet (figur 3), tolkar vi som ett utslag av digerdödens härjningar som drabbade områdena vid denna tid, med flera efterföljande utbrott under 1300-talets senare del (Lagerås 2016, Myrdal 2012, 2003). Nedgången återspeglar helt de historiska byarnas partiella ödeläggelse, eftersom databasen inte innehåller några undersökta gårdsenheter från helt nedlagda byar. Genom skriftliga källor är det känt att nedläggningar av hela byar förekom inom våra studieområden, men arkeologiska undersökningar inom sådana har inte medfört resultat som kunnat tas in i databasen. Föreliggande studie är första gången vi kan visa de historiska byarnas partiella ödeläggelse under senmedeltiden i mer översiktlig form, baserad på arkeologiskt undersökt bebyggelse, ett resultat som länge efterfrågats av historiker (Karsvall 2016:14–22).

Diagrammet i figur 3 visar att det totala gårdsantalet i våra studieområden sjunker från en hög nivå under perioden 1300–1350 ned med 33% till en bottennotering kring 1450. Nedgången håller sedan i sig till 1500-talets mitt då en liten ökning sker. Nedgången specifikt för Malmö-området uppvisar en minskning av gårdsantalet med 31% från 1350 till bottennoteringen cirka 1400 som håller i sig fram till 1500. Lund-området uppvisar en topp i slutet av 1200-talet och därefter en jämn nedgång av gårdsantalet med en tredjedel, det vill säga en minskning med 33% till bottennoteringen vid 1500-talets slut. Nedgången i det totala antalet gårdsenheter kan jämföras med en synbar nedgång i den agrara odlingen vid tidpunkten för digerdöden som gett utslag i pollenanalyser (Lagerås 2016:15–17).

En fallstudie i Malmö-området

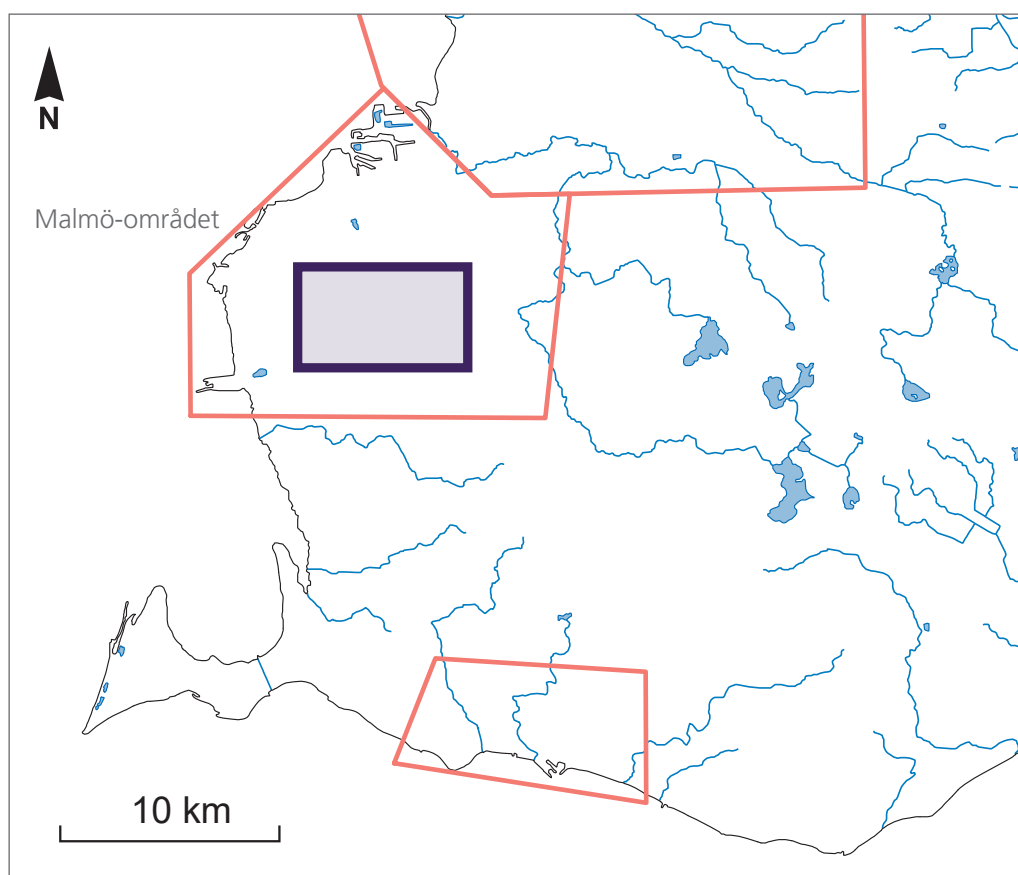
Genom att framställa kartbilder baserade på sökningar i databasen, uppmärksammade vi hur bebyggelsemönstren kunde se ut, särskilt i ett utsnitt av Malmö-området där både storgårdar och gårdar låg tätt. Detta landskapsutsnitt har varit

föremål för mycket omfattande arkeologiska undersökningar, vilka från och med 1990-talet dessutom har utförts med likartade metoder. Flera aspekter av bebyggelsens utveckling under järnålder och medeltid har analyserats i olika sammanhang (Björhem & Magnusson Staaf 2006, Björhem & Skoglund 2009, Björhem & Säfvestad 1993, Carlie & Strömberg 2012, Friman 2008, Heimer 2009, Ifverson 2009, Jönsson & Persson 2008, Schmidt Sabo & Söderberg 2012). Utsnittets arkeologiska potential för att belysa våra frågor framstår därför som unik i förhållande till de övriga studieområden.

Tre landskapszoner är representerade inom landskapsutsnittet (Björhem & Magnusson Staaf 2006:14–16). Från väster utgörs de av det flacka landskapet närmast kusten, vilket övergår i ett något mer kuperat landskap i det kustnära inlandet. Längst i öster vidtar backlandskapet och Risebergabäckens dalgång (figur 7).

Tidigare forskning har visat att den yngre järnålderns bebyggelse inom landskapsutsnittet var koncentrerad till vissa stråk, i synnerhet där en gren av den nord-sydligt orienterade så kallade Bronsåldersvägen, mellan Trelleborg och Uppåkra, mötte den östvästligt orienterade Vintrievägen, som knöt ihop kust och inland.

7. |

Fallstudiens landskapsutsnitt (lila rektangel) i förhållande till hela Malmö-området.

Båda dessa vägkorridorer antas ha varit i bruk under hela den period som vår studie täcker, och de har bidragit till att strukturera bebyggelsen och skapa kontinuitet i ett kulturlandskap som i bebyggelsehänseende annars är starkt präglad av förändring (Björhem & Magnusson Staaf 2006:229–231, Björhem & Skoglund 2009:79–81). Närvaron av bronsåldershögar, det stora järnåldersgravfältet vid Ljungbacka och den enda runstenen i Malmötrakten, förstärker intrycket av vägkorsningens betydelse över tid.

Under romersk järnålder fanns en omfattande bebyggelse spridd inom landskapsutsnittet, men vid tiden omkring 300 skedde stora bebyggelseförskjutningar. Stora bosättningar i kustområdet och det kustnära inlandet tömdes på befolkning och i övrigt skedde en påtaglig utglesning av bebyggelsen inom dessa områden. Ungefär samtidigt skedde en tillväxt av bebyggelsen i ett kärnområde vid backlandskapets utlöpare, mellan nämnda vägkorsning och Risebergabäckens vattensystem i öster. Bebyggelsen i detta område fortfor att utvecklas under de följande århundradena. Möjligen bidrar dessa tidiga förskjutningar till att den postulerade nedgången av bebyggelseenheter under 500-talet inte framträder så tydligt i statistiken från Malmö-området (figur 5). Samma statistik visar dock på en påtaglig ökning av antalet bebyggelseenheter kring 700, vilket i det aktuella utsnittet avspeglar ett successivt återtagande av de tidigare avfolkade områdena i väster.

Genom att använda funktionen *Timeline* i ArcMap har vi i databasen kunnat följa hur bebyggelsen förändras över tid. I det följande ska vi närstudera hur bebyggelsen inom kartutsnittet tedde sig vid sex tidpunkter: kring 550, 700, 875, 975, 1050 och 1200 (figur 8–13). För att lättare kunna analysera och åskådliggöra bebyggelsen har vi lagt till en cirkel runt varje bebyggelseenhet som får representera dess närområde. Gårdar tilldelades en radie på 250 meter, storgårdar en radie på 500 meter och aristokratisk storgård en radie på 1000 meter. Detta medförde att vi lättare kunde avgränsa kluster med gårdar genom närhetsprincipen.

Vid namngivningen av de tre olika områdena som aktualiseras i studien refererar vi till område Väster när vi avser den kustnära slätten, och till område Öster när vi avser det nämnda kärnområdet vid vägkorsningen och backlandskapet i öster. Området mellan dessa benämner vi Mellanområdet. För att än mer underlätta orienteringen anger vi också storgårdarnas ID-nummer i text och kartor.

När vår studie inleds, omkring 400, finner vi tre ansamlingar med gårdar inom landskapsutsnittet: i område Väster finns två gårdar, i Mellanområdet tre gårdar och i område Öster sju gårdar. Åtminstone de båda senast nämnda klustren kan karakteriseras som byar utifrån vår förenklade bydefinition (se *Mångtydiga begrepp*). Från och med cirka 425 finns två storgårdar (nr 353 och 365) samt sju gårdar och en grophusbebyggelse etablerade i område Öster. Utöver den separata grophusbebyggelsen finns ytterligare grophus som tillhör de båda storgårdarna. Under loppet av 400-talet och fram till mitten av 500-talet etableras ytterligare

8. Bebyggelsen i landskapsutsnittet i Malmö-området kring år 550 mot bakgrund av Skånska rekognosceringskartan från 1812–1820 som lagts in för att underlätta orientering i landskapet. För att förtydliga bebyggelsemönstret har vi lagt in bebyggelsernas hypotetiska närområde där gårdar tilldelas en radie på 250 meter (blågrön), storgårdar en radie på 500 meter (gulgrön) och aristokratisk storgård en radie på 1000 meter (gul).

två storgårdar i detta område (nr 361 och 931), medan gårdsantalet som helhet minskar till fem, från att som mest ha uppgått till tio (figur 8).

Av de båda klustren med gårdar längs Vintrievägen är bebyggelsen i Mellanområdet stabil under hela perioden fram till 550 medan bebyggelsen i område Väster under lång tid endast består av en gård. Bebyggelsen i område Öster är betydligt mer komplex, med två närliggande storgårdar (nr 353 och 365). Område Öster har karakteriserats som en jämförelsevis befolkningstät innovationsmiljö vid denna tid, med lämningar efter hantverk, indikationer på utbyte och inslag av prestigeföremål (Björhem & Magnusson Staaf 2006:227).

Kring år 600 upphör en av storgårdarna i område Öster (nr 365) och antalet gårdar minskar påtagligt, medan det sker en tillväxt av gårdar i område Väster där en storgård (nr 405) så småningom uppförs, strax före år 700 (figur 9). En tid kort därefter etableras en storgård också i Mellanområdet (nr 392). En bild framträder av två olika bebyggelsemönster under 700-talet. Med utgångspunkt i antagandet om storgårdarnas överordnade sociala och ekonomiska position (se *Mångtydiga begrepp*) kan dessa mönster beskrivas som 1) storgård med många närliggande gårdar (nr 392 och 405) och 2) storgård med inga eller få närliggande gårdar (nr 353 och 361 i öster). Dessa mönster kan hypotetiskt tänkas representera olika produktionssystem, i form av stordrift med eller utan underbruk. De många tätt belägna gårdarna i område Väster (sex gårdar och två grophusbebyggelser kring 700) och i Mellanområdet (sex gårdar kring 700) tyder på att dessa kan ha

Bebyggelsen i landskapsutsnittet i Malmö-området kring år 700 med möjliga storgårdsdomäner. För teckenförklaring se figur 8.

varit organiserade i form av byar. Däremot finns endast fyra gårdar i anslutning till de båda äldre, kvarvarande storgårdarna (nr 353 & 361) i område Öster vid samma tid och dessa är utspridda på stora avstånd i jämförelse med gårdarna i område Väst och Mellanområdet.

Det bör påpekas att de båda storgårdarna längs Vintrievägen (nr 392 & 405) uppförs i områden där enstaka gårdar tycks ha legat kvar ända sedan den partiella ödeläggelsen ägde rum i dessa områden under 300-talet. Dessa gårdar kan uppfattas som ett slags utposter, från vilka ett extensivt bruk av markerna upprätthölls och som kan ha bidragit till att förenkla åtkomsten till kustzonen och Öresund (Björhem & Skoglund 2009). I område Väster, där bebyggelsen under lång tid endast består av en gård, ökar gårdsantalet påtagligt en tid innan storgårdsetableringen. I Mellanområdet sker motsvarande tillväxt av gårdantalet ungefär samtidigt med storgårdsetableringen. I båda fallen tolkar vi ökningen så, att det finns ett behov av att odla upp markerna för att skapa en solid agrar bas och underlätta för storgårdarnas etablering. En sådan tolkning kan nämligen också göras i den fortsatta expansionsprocessen, där den gårdsenhet som etableras kring 700 i den norra delen av område Väster kan ses som en inledande fas i återtagandet av detta kustnära område (figur 9). Denna gård består av ett litet långhus och kan tillskrivas ett litet hushåll med uppgift att ta den gamla odlingsmarken åter i bruk (jämför Skre 1996). Det faktum att gården uppförs på en äldre boplat, som legat öde sedan 300-talet, framstår som karakteristiskt för återtagandet av landskapsutsnittet som helhet (Björhem & Skoglund 2009:83).

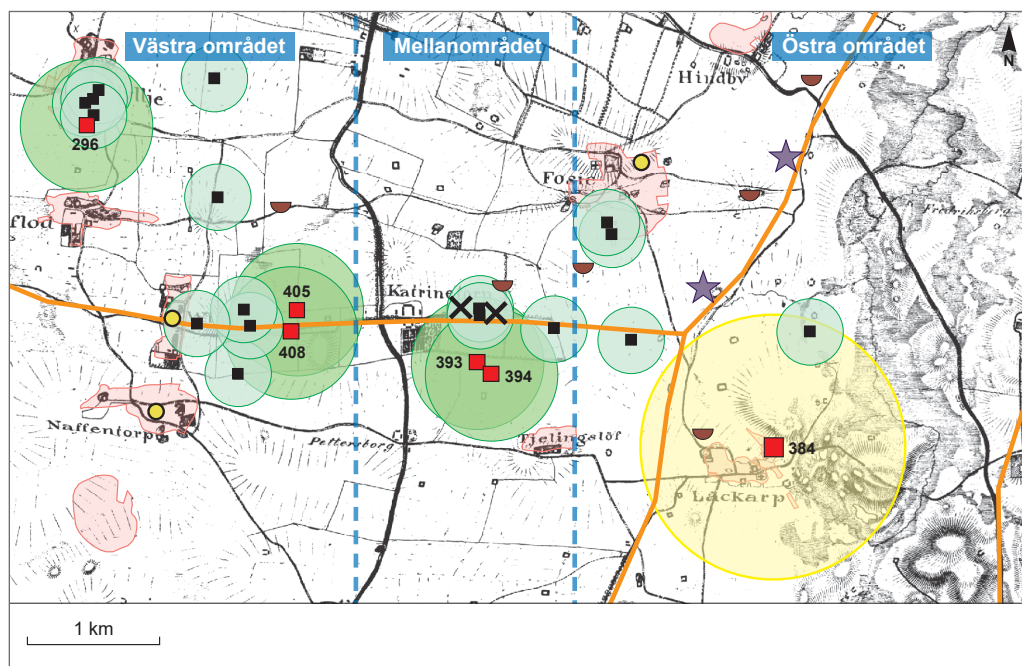
10.

Bebyggelsen i landskapsutsnittet i Malmö-området kring år 875. För teckenförklaring se figur 8.

Kring 875 finns det fem storgårdar inom landskapsutsnittet (figur 10). I område Väster uppförs en ny storgård (nr 408) i anslutning till den redan befintliga (nr 405). I närområdet till dessa båda storgårdar finns nu fem gårdar och tre gropusbebyggelser. Bebyggelsen i norr har ökat till två gårdar och en gropusbebyggelse som kan ha fortsatt arbetet med att odla upp nya marker. En liknande utveckling sker också i anslutning till storgården i Mellanområdet. Även där uppförs en ny storgård (nr 394) intill en äldre (nr 393). Detta fenomen, med två närliggande storgårdar, har observerats på flera platser inom våra studieområden. En möjlig tolkning är att det rör sig om storgårdar som i något skede delas, till exempel i samband med arvsskifte (Sørensen 2011:289-291).

Ser vi till det tidigare så tätt bebyggda område Öster, så inleds en minskning av antalet bebyggelseenheter redan under 700-talet, i ett tidigt skede av återtagningsprocessen. Under 800-talet finns endast en gård kvar i detta tidigare så intensivt bebyggda område. Det förefaller således som att bebyggelsen i detta gamla kärnområde minskar i takt med återtagandet av markerna i väster, vilket kan ses mot bakgrund av en ny storgårdsetablering (nr 383), någon kilometer söder om det gamla kärnområdet. Det är symptomatiskt att också denna storgård uppfördes på platsen för en liten gårdsenhet som kan spåras tillbaka till 700-talet.

Under loppet av 900-talet sker en viss utglesning av antalet gårdar och gropusbebyggelser i område Väster och i Mellanområdet (figur 11). Istället sker etableringar längre norrut. I mitten av 900-talet uppförs en storgård vid platsen för vad som sedermera utvecklas till Hyllie by i den norra delen av området (nr 296). Även här föregicks etableringen av att gårdsantalet ökade. Kring 975 bildar fyra

11.

Bebyggelsen i landskapsutsnittet i Malmö-området kring år 975. För teckenförklaring se figur 8.

gårdar i anslutning till storgården en tät klunga, en möjlig by, och ytterligare några gårdar i enskilda lägen finns i öster. I Mellanområdet sker en liknande rörelse, då gårdar och grophusbebyggelser anläggs i riktning mot vad som senare utvecklas till Fosie by i nordost.

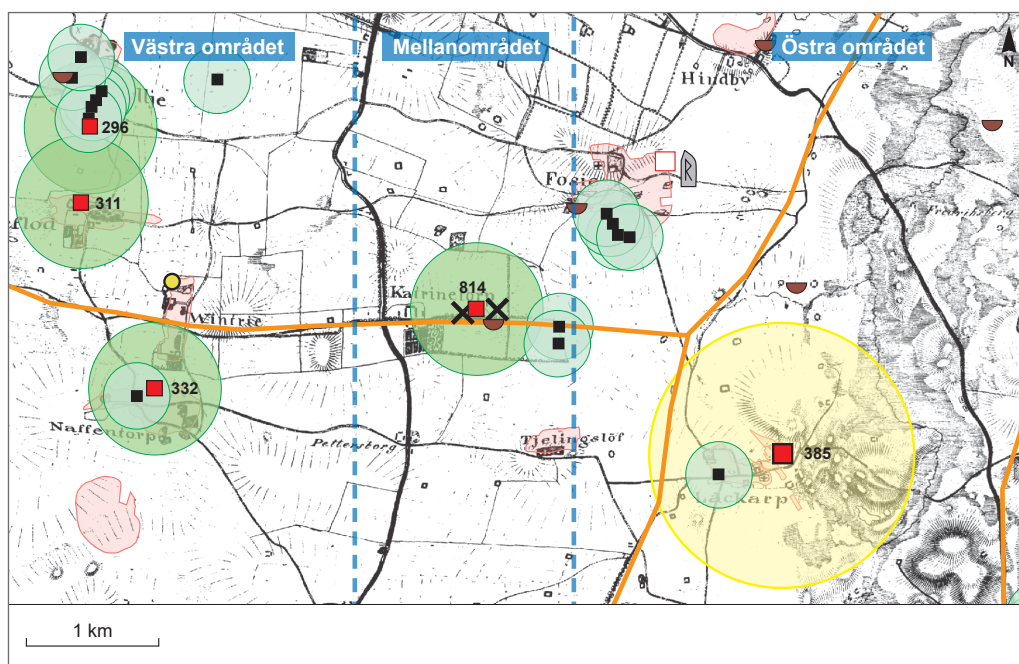
Från omkring 975 utvecklas storgården (nr 383) vid Lockarp i område Öster till ett godscentrum, som vi har klassificerat som en aristokratisk storgård (nr 384). De undersökningar som gjorts visar att det rör sig om en funktionsindeldad anläggning med verkstadsområde, garnison, en enhet för agrar produktion och ett residenskomplex som rumsligt och arkitektoniskt erinrar om kvartersbebyggelserna i de danska ringborgarna (Heimer 2009). Vilka faktorer ligger bakom denna utveckling från storgård till aristokratisk storgård och godscentrum?

Residensets karaktär och närvaron av en garnison indikerar att innehavaren uppnår en ny maktposition, kanske ett offentligt uppdrag som ombud för den danska kungen, en delegerad makt som fordrar en våldsapparat, exempelvis för att sköta skatteuppbörden på lokal nivå (jämför Hermanson 2000:67). Detta ska förmodligen ses mot bakgrund av att en kungsgård etableras i Oxie vid samma tid, endast tre kilometer åt öster. Direkta lämningar efter denna kungsgård, som omnämns som kungalev i Kung Valdemars jordebok, har inte påträffats, däremot ett stort antal grophus med ett rikt fyndmaterial som kan hänföras till en sådan miljö (Jönsson & Brorsson 2003). Hypotetiskt kan den danska kungamakten ha dragit stor nytta av att ingå i allians med en representant för områdets lokala elit i Lockarp, i synnerhet då dennes gård var strategiskt belägen mellan de båda

grenarna av Bronsåldersvägen, i närheten av Vintrievägen, och endast några kilometer från kungsgården i Oxie.

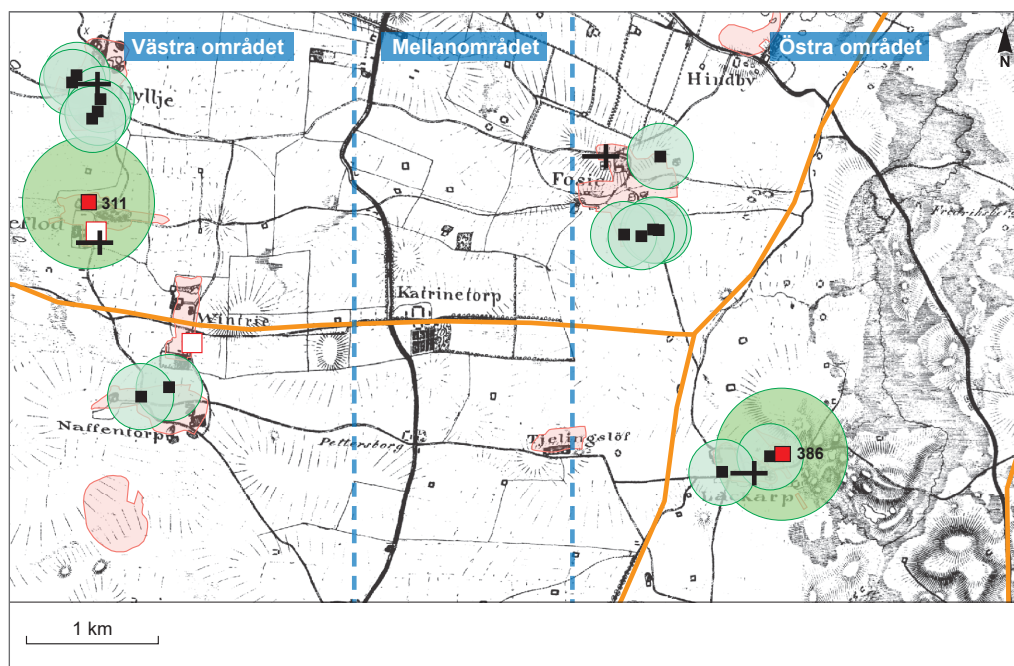
Utbyggnaden av den aristokratiska storgården i Lockarp kulminerar 1050 (nr 385), då antalet byggnader nu är som störst och även innefattar en gårdskyrka av trä (figur 12). Under perioden 975–1050 sker påtagliga förändringar även vad avser de övriga storgårdarna inom landskapsutsnittet. Den relativt nyetablerade storgården i Hyllie (nr 296) är fortsatt i bruk, medan de båda äldre, dubbla storgårdarna i område Väster (nr 405 och 408) och i Mellanområdet (nr 393 och 394) upphör. Istället uppförs tre nya storgårdar, varav en i Mellanområdet (nr 814), samt två där de historiska byarna Naffentorp (nr 332) och Bunkeflo (nr 311) i område Väster kommer att växa fram. Ytterligare en storgårdsetablering sker i Fosie by, i Mellanområdets norra del. Denna har inte påvisats arkeologiskt, men representeras av den tidigare nämnda runstenen. Samma mönster, med anläggandet av gårdar som föregår storgårdsetableringar, upprepas således. Detta mönster märks tydligast i Fosie där två gårdar anläggs redan kring år 900 och ytterligare en något senare, men även i Naffentorp och Bunkeflo där enstaka gårdar föregår storgårdsetableringarna.

I övrigt märks i detta skede en tydlig rumslig bebyggelseförskjutning i riktning mot de historiska bytomterna, med undantag för Mellanområdet, där bland annat den tidigare nämnda storgården (nr 814) och två toftomgårdade gårdar öster därom, äger bestånd ända fram till 1100-talets senare del. Denna avvikelse i bebyggelseutvecklingen kan hypotetiskt ses mot bakgrund av Lockarps godsdomän. Förslagsvis införlivas Mellanområdet i detta gods senast kring år 1000.

12. |
Bebyggelsen i landskapsutsnittet i Malmö-området kring år 1050. För teckenförklaring se figur 8.

13.

Bebyggelsen i landskapsutsnittet i Malmö-området kring år 1200. Kartbilden visar bytomternas utbredning utifrån äldre kartmaterial. Arkeologiskt undersökt bebyggelse saknas på bytomterna i Vintrie, Fjärdingslöv och Hindby. För teckenförklaring se figur 8.

Storgården (nr 814) utgörs då sannolikt av en förvaltningsgård med två underlydande gårdar (gränslagda med toftdiken). Under perioden 1150–1200 omvandlas så den aristokratiska storgården i Lockarp ännu en gång, nu tillbaka till storgård (nr 386), sannolikt i form av en förvaltningsgård (Schmidt Sabo & Söderberg 2012). Under 1100-talets senare del uppförs sockenkyrkor av sten i byarna Lockarp, Hyllie, Bunkeflo och Fostie, och kring 1200 finns endast arkeologiskt påvisade storgårdar i Lockarp (nr 386) och Bunkeflo (nr 311). Först vid denna tid ligger samtliga bebyggelseenheter i landskapsutsnittet inom de historiska bytomterna där bebyggelsen fixeras ända fram till skiftena kring 1800 (figur 13).

Sammantaget menar vi att materialet från Malmö-området ger ett rikt underlag till diskussioner om bybildning och byavveckling i ett långt tidsperspektiv, och i synnerhet den förmodade kopplingen till elitgrupperingar på storgårdarna som försökte styra och organisera agrarproduktionen i enlighet med deras behov. Vår hypotes är att byn ska ses som en av flera möjliga organisationsformer som under vissa omständigheter kunde vara mest fördelaktig. Det var markägarnas/storgårdsfolkets behov och målsättning som var avgörande för vilka produktions-system som skulle råda, inte de enskilda brukarnas behov.

Vi menar att det går att urskilja mönster i bebyggelseutvecklingen genom de förändringar som upprepas. Något förenklat kan det uttryckas så, att en expansionsfas inleds genom att enstaka mindre gårdar etableras. Fler gårdsenheter tillkommer efter hand, och en bybildning kan bli möjlig. Byarna kan bestå av tämligen spridda gårdar, men exempel på förtätningar finns också. Samtidigt med byn eller något

senare etableras en storgård som i flera fall blir föremål för delning efter en tid. Därefter minskar antalet gårdar och en ny expansionsfas inleds. Dessa variationer och förlopp kan diskuteras med utgångspunkt från begrepp som återtagande eller kolonisation, stordrift med hjälp av underbruk som i en del fall har formen av byar, förvaltningsgårdar, samt stordrift i egen regi. Vad beträffar bybildningen mer specifikt kan vi inte uttala oss om arten och omfattningen av samarbete mellan gårdarna.

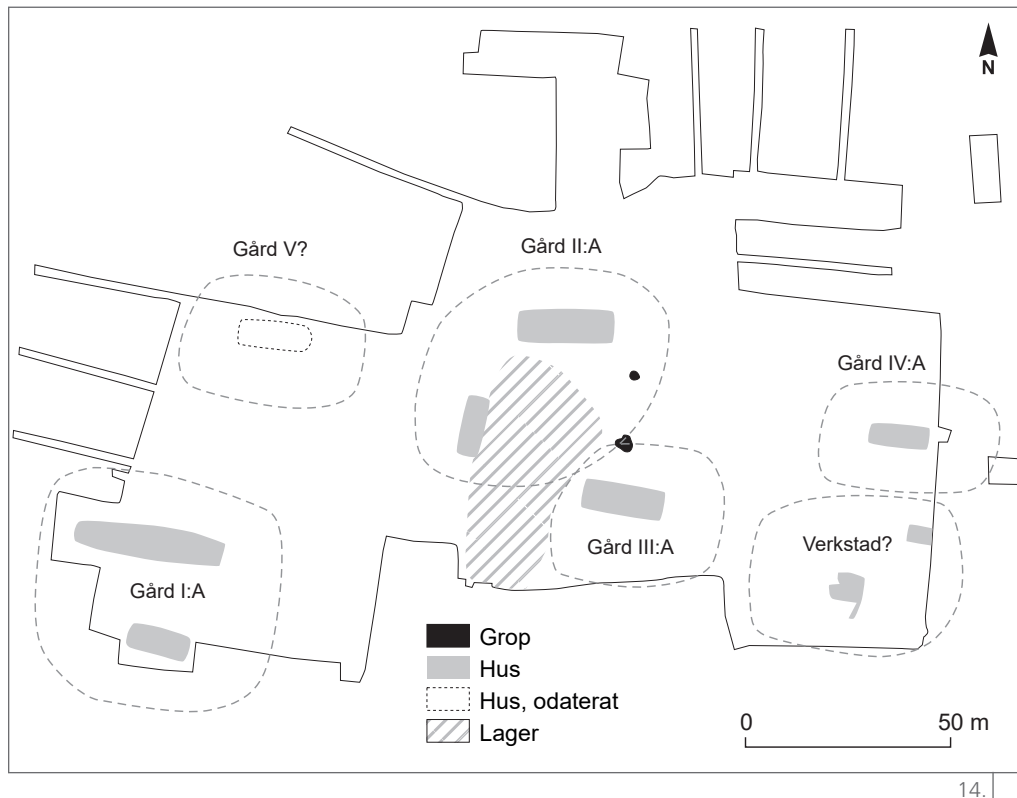
Det är viktigt att se den skisserade bebyggelseutvecklingen i just detta landskapsavsnitt mot bakgrund av ett speciellt historiskt händelseförlopp som bestod i partiell ödeläggelse, bebyggelseförskjutningar och sedermera ett återtagandet av de tidigare befolkade markområdena. I likhet med andra forskare som studerat området förutsätter vi att dessa områden aldrig övergavs helt (Björhem & Skoglund 2009). Vår hypotes är att de drivande aktörerna i detta förlopp utgjordes av den social eliten på storgårdarna, vilka upprätthöll anspråk på markområdena över tid, genom att hävda markägandet via utposter och så småningom successiva återtaganden. Dessa specifika omständigheter gör att bebyggelseutvecklingen inom det valda landskapsutsnittet inte självklart kan appliceras på andra regioner och områden. Vi menar ändå att den markägande elitens strategier, och sätten de genomfördes på, förmodligen inte skiljde sig från vad som var brukligt i samtiden.

Järnåldersbyar

Utifrån fallstudien i Malmö-området argumenterar vi för att byarna under järnåldern i princip ska uppfattas som "objekt", eftersom vi tillskriver markägarna på storgårdarna aktörskapet ("subjekt") och därmed initiativet till anläggandet av gårdar och byar. Enligt vårt resonemang kunde de styra formerna för den agrara produktionen utifrån sina behov och strategier, och i princip välja produktionssätt, vilket kunde variera över tid.

I det följande vill vi karaktärisera några järnåldersbyar närmare och göra jämförelser för att kunna sätta in dem i ett vidare samhälls- och förändringsperspektiv. Hur uppkommer de och hur utvecklas och avvecklas de? Inrymmer de till exempel en eller flera storgårdar eller finns det tecken som visar på att de ingår i en annan typ av bebyggelsehierarki?

Nedan redogör vi för fyra järnåldersbyar och hur de har tolkats av respektive undersökare. Ingen av byarna kan med säkerhet anses vara undersökta i sin helhet. Två av byarna ligger i Lund-området, i närheten av Uppåkra och vid Borgeby. En by ligger norr om Trelleborg i Trelleborg-området, och ytterligare en väster om Örja i Helsingborg-området. Vi valde dem för att de framträder relativt tydligt i det arkeologiska materialet, för att de omfattar olika perioder under det första milleniet och för att de representerar övriga studieområden. Vidare framstår de som tämligen olikartade och inbjuder följaktligen till olika tolkningar.

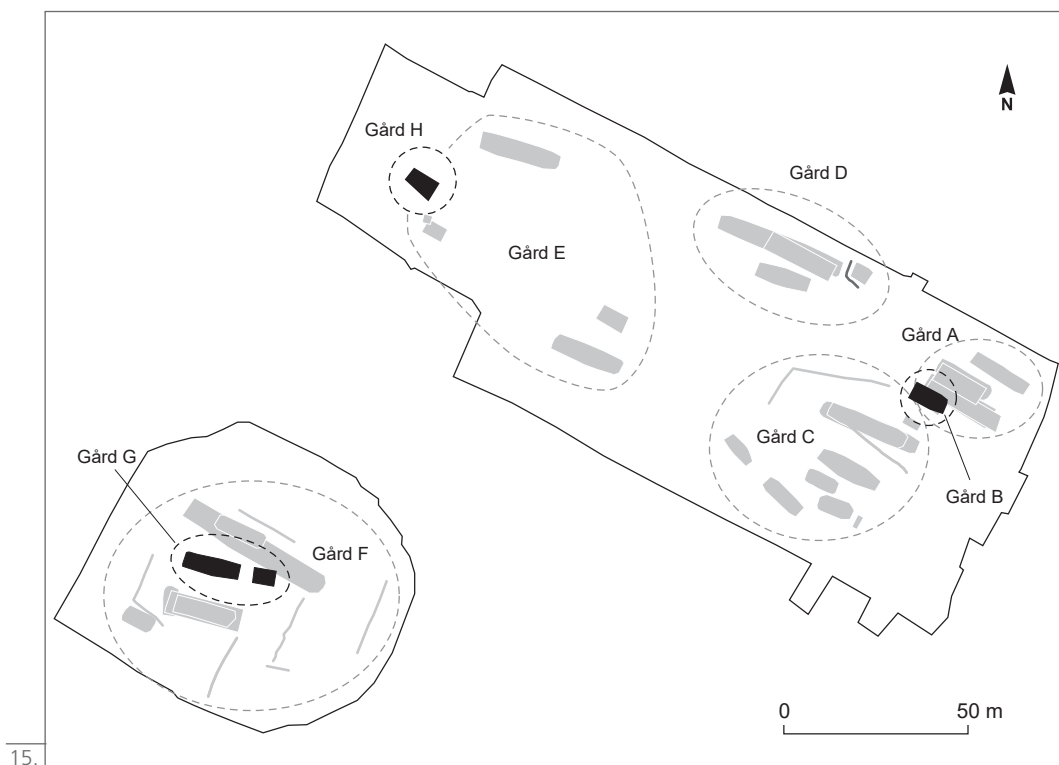
Den östra delen av byn vid Trelleborg under tidig vikingatid, cirka 770–900 e. Kr. (efter Carlie 2008).

Byn norr om Trelleborg ligger invid Bronsåldersvägen cirka tre kilometer från kusten och utgörs av bebyggelser som har undersökts vid två tillfällen och är åtskilda av ett drygt 100 meter brett område som inte har undersökts. Bebyggelsen inom den östra ytan är kronologiskt mer komplex över tid, med upprepade bebyggelseetableringar från äldre bronsålder till folkvandringstid. I slutet av 700-talet uppförs en förtätad bebyggelse, vilken tolkas som en bybildning (figur 14). Fyra eller fem gårdar hör till denna fas under tidig vikingatid och dessutom finns indikationer på ett verkstadsområde. En gård i sydväst skiljer tydligt ut sig i storlek och genom sitt något åtskilda läge, och tolkas som en storgård. De övriga gårdarna är betydligt mindre i storlek och ligger runt en öppen plats. I nästa fas, cirka 900–1050, byggs storgården om och utvidgas. I övrigt byggs en av de mindre gårdarna om på samma plats och verkstadsområdet omvandlas till en gårdsenhet. De båda gårdarna närmast storgården läggs ner (Carlie 2008).

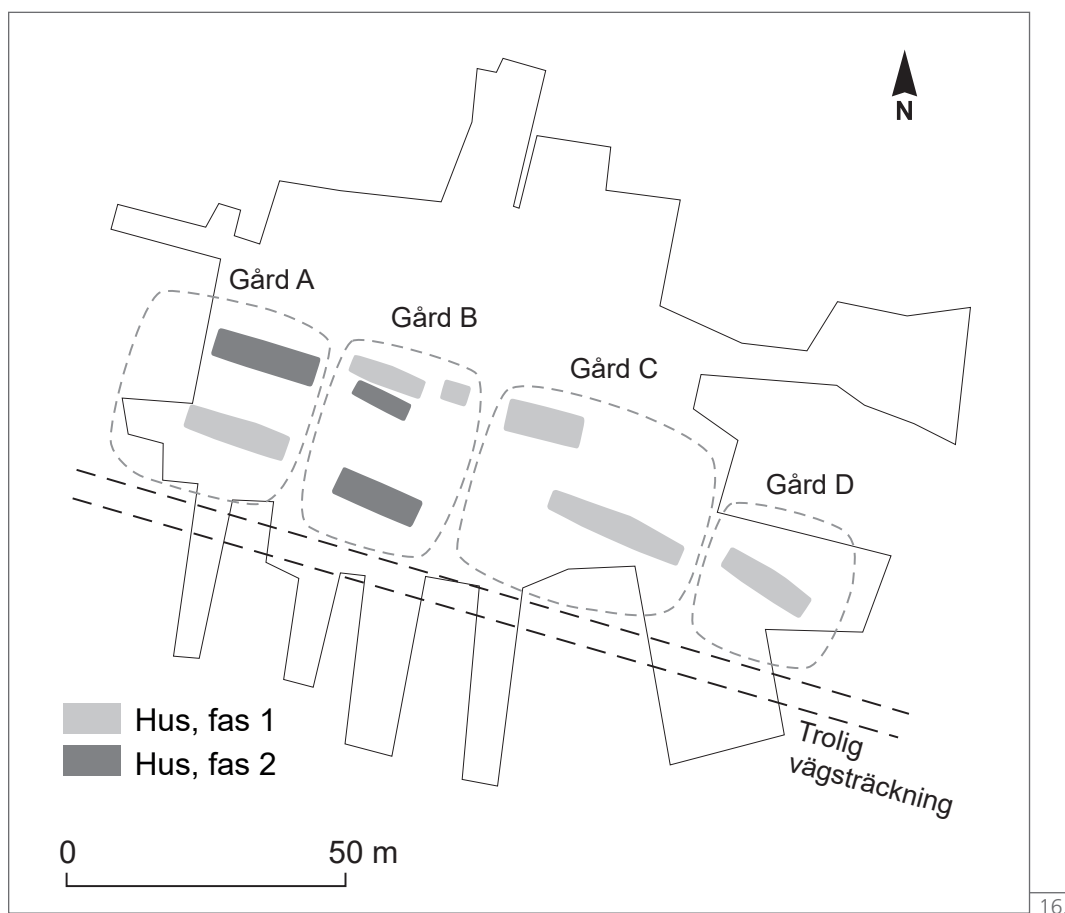
På den undersökta ytan i väster dateras bebyggelsen till perioden från cirka 700 till 1000-talet. Under fas 1–5 anses bebyggelsen representera två granngårdar, vilka slås samman till en gård i den avslutande fas 6. Gårdarna är likartade, och utvecklas även på ett snarlikt sätt över tid. Under fas 1–3 som i stora drag ska motsvara 700- och 800-talen, finns som regel ett större boningshus och en ekonomibyggnad per gård. Kring 900 sker en förändring genom att mycket stora, omkring 50 meter långa, ensamliggande byggnader uppförs på respektive gård.

Dessa erinrar om huvudbyggnaden på storgården i öster genom att de är försedda med ett centralt, salsliknande rum. I den avslutande fas 6 finns endast en gård, med en mangårdsbyggnad och en ekonomibyggnad av mer ordinära mått (Björk m.fl. 2009).

Byn vid Uppåkra ligger på slätten i anslutning till nämnda Bronsåldersväg, en kilometer norr om centralplatsen och cirka sju kilometer från kusten (Aspeborg m.fl. 2013). Byn formeras under äldre romersk järnålder och upphör under 400-talet. Undersökarna menar att flera stora gårdar etableras närmast simultant, och att etableringen därmed är planerad. Sammantaget finns minst åtta enskilda gårdar med varierande livslängd, varav fyra eller fem kan ha varit i bruk samtidigt (figur 15). Gårdarna ligger oregelbundet, men är med ett undantag samlade i en klunga. Fragmentariska rester av hägn finns vid några av de större gårdarna i deras äldsta skeden, vilka indikerar att gårdstomterna var blockformiga. Gårdarnas boningshus varierar påtagligt i storlek och rollen som största gård skiftar i ett tidigt skede av byns historia. Några långhus uppvisar en påtaglig hävd, i synnerhet på gård C där boningshuset byggs om tre gånger. Denna gård utmärker sig från och med 200-talet, och i byns slutfas tycks all bebyggelse koncentreras till detta gårdsläge. Fyndmaterialet tillför inget med avseende på social tillhörighet, däremot tenderar ett jämförelsevis diversifierat botaniskt material att vara koncentrerat till just gård C.

Byn norr om Uppåkra med samtliga åtta gårdsenheter som undersöktes (efter Aspeborg m.fl. 2013:figur 48).

Byn väster om Örja: radbyn i skede 2, cirka 400–550 e. Kr. (efter Carlie 2013:figur 28).

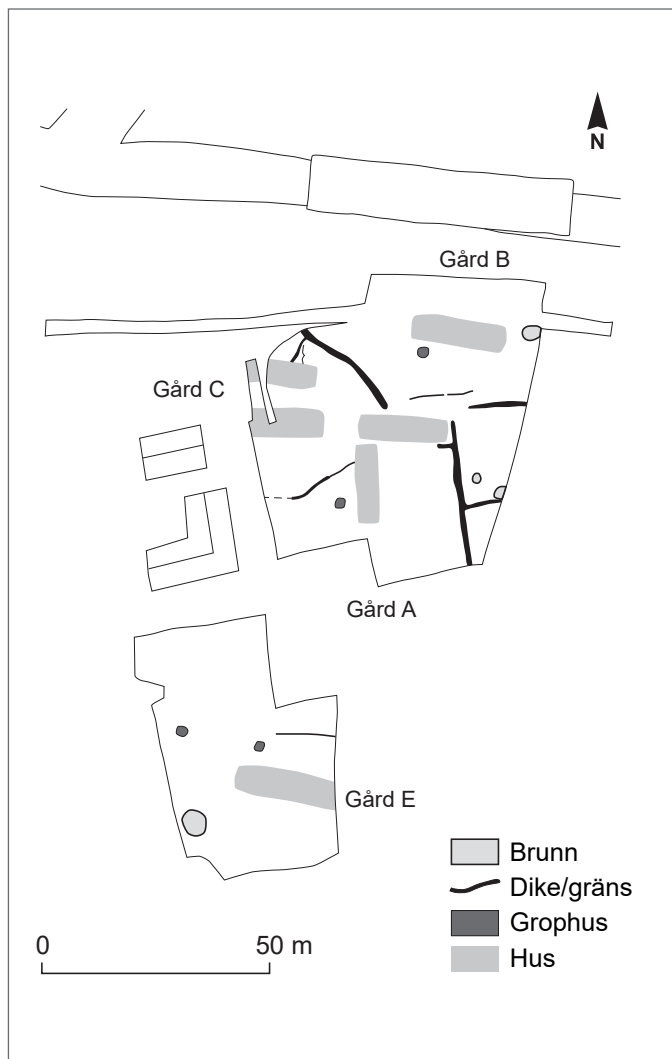
Byn väster om den historiskt kända byn Örja ligger på slätten cirka två kilometer från kusten (Carlie 2013). Flera indikationer tyder på att den etableras ungefär där en nordsydlig vägled som löper parallellt med kusten stöter samman med en östvästlig väg, mellan kust och inland. Byn dateras till perioden cirka 250–700. I ett första skede framträder bebyggelsen som en liten klunga med två större och en mindre gård. I nästa skede, från cirka 400 sker en omläggning till en östvästligt orienterad radby, vilket ses som en anpassning till vägen mellan kusten och inlandet. Ytterligare en gård tillkommer i detta skede (figur 16). I det tredje skedet, från cirka 550, minskar antalet gårdar från fyra till två. Grundstrukturen och orienteringen i förhållande till vägen är likartad det föregående skedet. Från cirka 700 är utvecklingen oklar. Diffusa huslämningar och enstaka fynd tyder på att en av gårdarna är i bruk ytterligare någon tid, medan övriga gårdar flyttar eller läggs ner. En gård från denna tid undersöktes också inne på bytomten. De båda gårdarna A och C, vilka i stora drag är beständiga genom samtliga tre skeden, framstår som tämligen jämstora. Gårdstomten och byggnaderna som hör till gård C är dock något större och ett visst socialt försteg för denna gård antyds också genom fynd av några metallföremål och indikationer på smide.

Byn vid Borgeby ligger vid den gamla kustvägen mellan Lomma, vid Höjeåns mynning i söder, och Borgeby/Löddeköpinge-komplexet i norr, vid Kävlingeån (Becker 2006, Pettersson & Brorsson 2002). Flera närbelägna bebyggelser som dateras till perioden från cirka 700 till 900-talets senare del kan ha hört till en och samma by eller utgjort två grannbyar. Gårdarna i söder framstår som agrart inriktade, i synnerhet på djurhållning, medan gårdarna i norr tycks ha varit mer involverade i hantverk och möjligen också handel. Även om båda bebyggelserna utgör brottstycken, så framstår den södra delen av byn som mer komplett i bebyggelsehänseende, med långhus, grophus och brunnar. Gårdsbebyggelsen har delats in i tre faser, vilka karakteriseras av omstruktureringar. I fas 1 varierar långhusens storlek påtagligt, medan inga större skillnader kunde påvisas i fas 2 och 3, och byggnadsskicket beskrivs som i tilltagande grad uniformt (figur 17). Fyndmaterialet ger ingen direkt information om social tillhörighet och står i viss kontrast till grophusbebyggelsen i norr, där flera metallfynd och indikationer på metallhantverk är knutna till grophus, vilka i stort sett var den enda bebyggelseformen som har fångats upp i detta område. Sammantaget undersöktes 43 grophus i norr vilket är betydligt fler än i söder, där 11 grophus påträffades. Grophusen i norr var regelbundet grupperade i fyra kluster vilket föranledde tolkningen att de motsvarar regelbundet utlagda gårdstomter som är cirka 60 meter breda. Eventuella långhus kan ha legat på högre, ej undersökt terräng i förlängningen av de postulerade tomterna.

I söder finns bevarade diken, dels mellan gårdarna, dels i anslutning till odlingsmark öster om gårdstomterna. I anslutning till ett av husen fanns en förbindelse mellan dess båda dikessystem. Det förra systemet anlades i fas 2 under 800-talet, i samband med att en äldre gårdsenhet delas upp i tre enheter, och läggs delvis om i fas 3 under 900-talet, då gårdarna åter struktureras om. Gårdsdiken anses primärt ha fungerat som dräneringsdiken, men uppfattas även som tomtgränser. Det bör inflikas att flera observationer visade på återkommande problem med översvämningar, vilket motiverar dikenas dräneringsfunktion. De oregelbundet grävda gårdsdiken skiljde sig påtagligt i förhållande till dikessystemet på de angränsande odlingsytorna. Detta senare system, som introducerades i fas 2 och delvis förändrades i fas 3, var rätvinkligt och tolkades som parcellerade odlingsytor vilka omgavs av dräneringsrännor.

Sammanfattningsvis framstår de enskilda gårdarna i de fyra byarna som rumsligt väl definierade och förhållandevis väl samlade. Antalet samtida gårdar varierar från två (byn vid Örja i fas 3) till minst sex eller sju (byn vid Trelleborg). I samtliga byar varierar gårdsantalet över tid. Gårdarna inom de utvalda byarna är inte så utspridda som flertalet förmodade byar i fallstudien. Detta gäller främst de båda äldre byarna vid Uppåkra och Örja, men sannolikt även för de båda yngre byarna vid Trelleborg och Borgeby, där det dock råder osäkerhet om de gårdskoncentrationer som har undersökts i Borgeby hör till en och samma by, eller om det rör sig om två närbelägna byar.

17.

Den södra delen av järnåldersbyn vid Borgeby under äldre vikingatid (800-tal) med bebyggelse och gränser. (Efter Pettersson & Brorsson 2002:figur 19).

Ser vi till etableringsskedet i respektive byar så tycks det genomgående vara så, att åtminstone två gårdar uppförs samtidigt. Detta kan förstås vara svårt att säkert avgöra, men rumsligheter såväl som dateringar pekar i denna riktning. Ser vi till den fortsatta utvecklingen inom byarna så är större, ibland upprepade, omstruktureringar som involverar flera gårdar, avläsbara i byarna vid Örja och Borgeby, medan kontinuitet inom gårdslägen, i synnerhet på de större gårdarna, är påfallande stark i byarna vid Trelleborg och Uppåkra. I samtliga byar, utom kanske Borgeby, finns även exempel på motsatsen, då mindre gårdar tillkommer och läggs ner efter att ha varit i bruk i en eller högst ett par generationer. Över lag framstår byarna som små och uppskattas ha varit i bruk cirka 300–400 år. Det kan konstateras att antalet hus sett i relation till dessa långa tidsspann oftast är fåtaliga. På de båda gårdarna i den västra delen av byn vid Trelleborg framstår omsättningen som

jämförelsevis hög: man räknar med att huvudbyggnader uppfördes ungefär vart femtionde år. I andra fall blir konsekvensen av de fasindelningar som gjorts (av undersökarna) att husen kan ha varit i bruk upp mot 100 eller 150 år. I vissa fall, dock inte alltid, uppvisar husen spår efter reparationer och ombyggnader som kan motivera en så hög ålder. Det låga byggnadstempot står ändå i stark kontrast till de jylländska byarna, där gårdarna är kopplade till en generation, det vill säga omkring trettio år (jämför Holst 2010:159). De påtagliga skillnaderna kan kanske till viss del förklaras med att uppskattningarna är alltför generöst respektive snålt tilltagna, men framstår ändå som svåra att bortförklara. Andra faktorer, exempelvis periodvis ödeläggelse, kan övervägas, men det är också tänkbart att skillnaden i byggnadstempo är organisatoriskt betingad, vilket vi ska återkomma till.

Frågan om gårdshierarkier kan påvisas inom de fyra byarna har uppmärksamats av respektive undersökare. Endast i ett fall är en gårdshierarki tydligt avläsbar, i den östra delen av byn vid Trelleborg där bebyggelsen utgörs av en storgård och underordnade gårdar. De båda gårdarna i väster är emellertid svåra att relatera till en enkel, hierarkisk modell. Under 900-talet uppvisar de båda ensamliggande husen i väster samma typ av rumsindelning som storgårdens huvudbyggnad och är rent av större än denna. Gårdarna i väster skiljer sig påtagligt från storgården i öster, dels i fråga om deras utformning över tid, dels ifråga om det höga tempo som nya byggnader uppförs i. Undersökarna anser att det inte är relevant att karakterisera storgården i öster och de båda gårdarna i väster som storgårdar, eftersom man inte ser tydliga skillnader mellan dem. I stället har samtliga tre gårdar tolkats som tillhöriga en framväxande kategori av storbönder vilka drar ekonomisk nytta av närheten till ringborgen och kustboplatsen vid Trelleborg, och väljer att manifestera sin framgång genom att uppföra stora byggnader med central representationssal (Björk m. fl. 2009:38–39). I detta resonemang bortser man emellertid från att storgården i öster förfogade över en större tomt med fler byggnader och, framför allt att det finns en rumslig koppling till de små gårdsenheterna längst i öster. Vi vill således hävda att den östra gården faktiskt var en storgård som antagligen drevs genom underbruk. Vad beträffar de båda gårdarna i väster har inte heller vi, med utgångspunkt i vår definition, kunnat registrera dem som storgårdar. Vi menar dock att det kan finnas flera storgårdar tillsammans med en by (Ericsson 2012:102), vilket också framgår av fallstudien.

I byn vid Uppåkra var både större och mindre gårdar samtidigt i bruk, vilket visar på en ekonomisk och social skiktning. Sett till byggnadernas storlek, karaktär och hävd och andra faktorer är det inte otänkbart att den inbördes gårdshierarkin skiftade över tid. I Borgeby syns inga tydliga tecken på gårdshierarki i söder, där undersökaren istället framhåller hur likheterna mellan de olika gårdarna tilltar över tid. Snarare finns det anledning att tolka de funktionella skillnaderna som tycks finnas mellan de båda bebyggelserna i termer av hierarki. Byn vid Örja erinrar om byn vid Uppåkra i det att några gårdar uppvisar större byggnader

och en tydligare hävd, och det är även i detta fall svårt att utläsa någon entydig gårdshierarki.

Hur ser då undersökarna på respektive by i förhållande till övergripande bebyggelsehierarkier i respektive region? Byn vid Trelleborg sätts i samband med andra storgårdar som ligger utmed Bronsåldersvägen och det föreslås att innehavarna till de strategiskt belägna gårdarna kan ha varit vasaller till eliten på centralplatsen i Uppåkra (Carlie 2008:132). Vid Uppåkra ses byns utveckling i relation till utvecklingen på centralplatsen, från ett snarast jämbördigt förhållande under äldre romersk järnålder till en underordnad position under loppet av yngre romersk järnålder, tills eliten på centralplatsen slutligen hade makt att lägga ner byn (Aspeborg m. fl. 2013:125, 131). När det gäller byn vid Borgeby förs också en diskussion om byns, eller byarnas, relation till en markägande elit i området, där den regelbundet parcellerade odlingsmarken är av betydelse. Författaren föreslår att gårdarna kan ha drivits av ofria, kanske som förvaltningsgårdar, och att de lades ner i en situation då markägaren beslutar att ändra produktionen eller strukturera om sitt markinnehav (Pettersson & Brorsson 2002:93). Byn vid Örja har inte diskuterats i ett större, hierarkiskt perspektiv, men i övriga fall sätter man mer eller mindre explicit nerläggningarna av byarna i samband med övergripande förändringar som initieras av ett elitskikt som äger eller kontrollerar marken (Carlie 2013).

För att vidga perspektivet på de byar som diskuterats här, är jämförelser med andra regioner naturligtvis av intresse. De största och tydligast artikulerade järnåldersbyarna i Skandinavien finns på Jylland, där Nørre Snede och Vorbasse exemplifierar en bebyggelsetradition med djupa rötter, som sträcker sig i ett bälte från Nederländerna till norra Jylland. En del av dessa ofta stora och strukturerade byar med sina likartade gårdar har beskrivits som "vandrande byar", då man tänkt sig att de gradvis skiftade lägen inom ett begränsat område (Hamerow 2002).

I en analys av skillnader mellan regionala bebyggelsetraditioner i Danmark, arbetar Mads Kähler Holst (Holst 2014) utifrån två idealtyper för social organisation under järnålder, som han benämner bygemenskap respektive krigararistokrati. Idealtyperna knyts till snarast motsatta uppsättningar av normer och praktiker. Ett typiskt uttryck för bygemenskap är de nämnda jylländska byarna, där den regelbundenhet som de inhägnade gårdstomterna uppvisar över tid, sätts i samband med odlingsmarkernas indelning. Ett motsvarande stabilt system, där den enskilda gården är knuten till odlingsmarken, har hittills inte kunnat beläggas på de danska öarna eller i Skåne förrän under medeltiden. Ett typiskt uttryck för krigararistokratin utgörs av centralplatsen, som i alla fall än så länge framstår som ett i huvudsak östdanskt fenomen.

Till den krigararistokratiska organisationsformen förs bland annat begrepp som hierarkisk struktur, manipulerade arvsrättigheter samt individ- och alliansbaserad prestigeekonomi, medan begrepp som gårdsautonomi, jämlikhet, institutional-

serade rättigheter och skyldigheter samt delade arvsrättigheter förs till bygemenskapen. Båda dessa former uppfattas som närvarande i respektive traditioner, men i en omfattning vars tyngdpunkt varierar från region till region.

Enligt detta resonemang skulle den krigararistokratiska organisationsformen ha varit den dominerande inom våra studieområden, och i synnerhet i Lund-området, där Uppåkra tonar fram som en betydande centralplats under yngre romersk järnålder.

Mark och makt

För att kunna utveckla och fördjupa vår tolkning av de resultat som presenterats hittills behöver dessa sättas i relation till de skilda samhällsformationerna under yngre järnålder och historisk tid, och den i många avseenden komplexa övergångsperioden. Det är då förstås en begränsning att vår studie fokuserar på agrar bebyggelse och produktion och inte direkt berör andra viktiga komponenter i respektive samhällsformationer, som utbytessystem, ideologier och militärmakt, vilka tar sig starkast uttryck på centralplatser som Uppåkra och städer som Lund. Trots att dessa inte berörs närmare menar vi att de agrarbebyggelser som utgör grunden i vår studie också inrymmer sociala och ekonomiska hierarkier i de agrara produktionssystem som utgör basen i båda samhällsformationerna.

Maktresurser och maktrelationer

Statsvetaren och historikern Michael Mann har utformat en teoribildning om hur maktrelationer genomsyrar och formar samhällen genom historien som vi tog fasta på i ett tidigt skede av vår studie. En av hans utgångspunkter är att social makt manifesteras genom ekonomiska, politiska, ideologiska och militära resurser. Dessa maktresurser kan vara av både materiell och immateriell art och vara sammanvävda och avhängiga varandra (Mann 1986:22–24). Många av maktresurserna kan tidigt kopplas till vad som idag kallas markägarande, ett oprecist begrepp som innefattar flera betydelser och skiftar över tid (Myrdal 1989, Theuvs 1991:304).

Man kan förutsätta att maktresurser var av ackumulerande slag, 1) man ville inte förlora något, utan snarare öka sina resurser och sina förutsättningar för mera makt, 2) att inneha maktresurser ökade möjligheterna att få ta del av ännu fler resurser. Förmågan till anpassning och förändring var också en viktig faktor i ackumuleringen. Att genom herraväldet utöva kontroll över agrarproduktionen ingick i maktstrategier som kunde skifta över tid, men som i sin tur gav möjligheter att ta del av andra maktresurser.

En kontinuerlig ansamling av resurser till en rumslig plats blir då viktig. Inte nödvändigtvis samlad till en specifik person, men en kontinuitet av ett herravälde med kontroll över ansamlingen av maktresurser till en institutionell enhet, en

storgård (Hansson 2001:34–35, Söderberg 2005:33–35). Om man ser till maktresurser och hur de manifesteras i olika samhällsorganisationer, utgår vi från att maktresurser i vår studie ansamlades hos de grupper som satt på sina storgårdar med tillhörande domäner (Hansson 2001:46–48). Att ingå i en gruppering som utövade kontroll över mark gav möjligheter att räkna sig till en social elit och att delta i de maktnätverk som var av avgörande betydelse för att nå framgång (Hermanson 2000:4–6, Mann 1986).

Som exempel visar Frans Theuws hur synen på mark fick en ny betydelse i Frankerriket från 500- och 600-talen och framåt, då makten hos eliter som byggde på stamtillhörighet förändrades. Marken började användas som en viktig materiell komponent i de sociopolitiska relationer som skapades mellan kungen och eliterna (Theuws 1991:301–302). Mer generellt utvecklades storgården till en organisationsform för eliter, där agrarproduktionen kom att stå i centrum. Till organisationsformen hörde själva storgården och markegendomar som brukades av mer eller mindre underställda grupper i olika konstellationer (Theuws 1991:302, 311–312, Wickham 2005:259–261). Gränserna för egendomarna, domänerna, var inte alltid fastslagna utan kunde variera över tid (Hamerow 2002:103).

Vi menar att fallstudien från Malmö-området visar på en bebyggelseutveckling som i stora drag avspeglar ovan förda resonemang, om än utdragen över en längre tid. Vi kan se storgårdars tillblivelse redan från och med 400-talet, men tydligast framträder mönstret i och med storgårdsetableringen i Lockarp i slutet av 800-talet och, framför allt, dess omvandling till en aristokratisk storgård cirka 975. Denna förändring kan ses som ett resultat av interaktion mellan lokala elitgrupperingar och kungamakten, som vid denna tid etablerar sig i området. Nästa förändring inträffar kring mitten av 1100-talet, när den aristokratiska storgården minskar i storlek och åter definieras som storgård. Detta behöver inte betyda att Lockarpsgrupperingen förlorade i makt, utan snarare att man kunde välja att verka på en större arena, till exempel genom att flytta residenset till en stad, medan domänen i Lockarp fortsättningsvis kunde skötas som en förvaltningsgård.

Inom skandinavisk forskning om markäggande har man använt sig av de skriftliga källorna retrospektivt. Flera studier om medeltida frälsegods och deras framväxt har legat till grund för uppfattningen att dessa haft föregångare under vikingatiden och som troligtvis var baserade på trälldrift. Belägg har också framförts för att vikingatidens sociala organisation var starkt hierarkisk, framförallt genom att jordinnehavet var samlat på några få händer (Iversen 1995, Karsvall & Jupiter 2014, Rahmqvist 1996, Tollin 2010). Av tidigmedeltida donationsbrev och lagtexter som *Skånske Lov* och *Valdemars Sjællandske Lov*, framgår att samhällena var stratifierade med vissa grupper som titulerades markägare och som fick sina rättigheter och skyldigheter definierade utifrån detta faktum, medan grupper av brukare definierades utifrån sina respektive positioner. Lagtexterna skrevs under 1200-talets första hälft, men anses grunda sig på folkliga rättstraditioner och

sedvänjor längre bak i tiden (Hoff 1997:12–13, 90–92, 101–103, Lindkvist 1979, Lindkvist & Myrdal 2003, Nevéus 1974, Ulsig 1968).

Toften som maktresurs

En form av tidigt markägande som vi känner till är kopplad till toften, som var ett viktigt juridiskt begrepp i det danska riket, och vars gränser klargjorde egendomsförhållanden och rättsliga frågor. Ursprungligen var toften det område som en gårds byggnader stod på och den närmast liggande åkerarealen (Hoff 1997, Jönsson & Persson 2008:71–73, Schmidt Sabo 2005:46–48).

I de äldre lagtexterna beskrivs de handlingar som skulle utföras då en toft skulle avgränsas, vilket kunde göras genom att hägna in eller gräva ett dike kring den nya toftenheten. Samtliga markägare i byn skulle vara överens och samtycka innan man kunde avgärda en toft. Det var således inte den tilltänkta brukaren som avgärdade markstycket, utan markägaren. Detta stärker antagandet att rätten och möjligheten att avgränsa tofter ska uppfattas som en maktresurs. Det var markägaren som bestämde när gränsen runt toften skulle vara färdigställd, och det låg den som brukade marken att sätta gärdet. Var inte gärdet satt i tid kunde markägaren utkräva böter. Obebyggda tofter skulle markägare själva gärda. Det var förbjudet att flytta toftgränser och förenligt med böter som häradstingen kunde utdöma (Hoff 1997:93–94, 98).

I lagtexterna nämns avgifter som den danske kungen kunde kräva in för rikets försvar, från den markägande befolkningen. Anette Hoff har framkastat möjligheten att det fanns ett system för att driva in avgifter redan under 700- och 800-talet, då kungamakten genomförde flera stora investeringar för att säkra riket (Hoff 1997:104, Näsman 1998:22–23, Wickham 2005:54, 364–376). Avgifterna kan då ha hämtats in från den markägande befolkningen genom ett slags bolssystem som angav gårdarnas storlek.

Senast i slutet av 900-talet, då kungamakten gjorde nya massiva investeringar i rikets försvar, infördes ett skattesystem där toftens storlek nu låg till grund för avgifterna. Med toften som utgångspunkt blev avgifterna tydligt kopplade till markinnehavet. Förklaringen till att det just var toften som kom att ligga till grund för avgifterna bör ha varit att toftens storlek var identisk med gårdens areal, motsvarande tomt med tillhörande åker (Hoff 1997:101). Som diskuterades ovan har de rumsligt välorganiserade byarna på Jylland tidigt erbjudit sådana möjligheter till inkrävda avgifter, vilket delvis kan förklara det faktum att de tidiga ansatserna till statsbildning var geografiskt knutna till just västra Danmark (Holst 2014:191).

Kravet på ökade avgifter måste ha påverkat det markägande skiktet kraftigt. Minskade resurser skulle innebära minskad makt om inte man vidtog åtgärder (Hansson 2006:34). Ett sätt för markägarna att möta ökade pålagor bestod i att öka produktionen, ett annat kan ha varit att dela upp avgiften på flera händer. Ge-

nom att avstycka delar av toftmarkerna, som var grunden för skatteberäkningarna, och förse underlydande brukare (underbruk) med ett stycke toftmark fick dessa eget produktionsansvar och skatteskyldighet, samtidigt som själva markägandet fortfarande var kvar hos markägaren. Avsöndringar kan ha genomförts som ett led i storgårdarnas strategiska skatteplanering.

Storgårdarnas avsöndringsprocess har varit föremål för flera studier baserade på skriftliga och kamerala källor (exempelvis Ericsson 2012, Lindkvist 1979, Myrdal 1999, Tollin 2010, Ulsig 1968). Själva förfarandet, att dela upp toftmark på flera separata gårdsenheter med mindre tofter, har observerats genom analyser av det historiska kartmaterialet och kan också stödja en sådan tolkning (Jönsson & Persson 2008:71–73, Riddersporre 2003:139–141, 151). Avsöndringsprocessen har även påvisats vid arkeologiska undersökningar där vikingatida storgårdstoftor har legat till grund för uppdelning i flera mindre gårdsenheter (se exempel i Björhem & Dahlström 2007, Falk m.fl. 2008:140–141, Jönsson & Kockum 2004, Löfgren m.fl. 2007, Schmidt Sabo 2011, 2008:21, Svedin 2013:145–146). Uppsplittningen av storgårdars toftmarker har tagits som bevis för en omorganisering till det landbosystem som kom att ligga till grund för den historiska bybildningen (Hoff 1997, Riddersporre 1999, Schmidt Sabo 2005:46–48, Sørensen 2011).

Toftavsöndringen kan ha genomförts på olika sätt och i olika tempo, beroende på markägarnas val av strategier. Utifrån äldre kartmaterial kan man ana att vissa historiska byar med sina gårdar kan ha lagts ut vid ett och samma tillfälle, exempelvis Örja by i Helsingborg-området, där vi arkeologiskt har kunnat belägga en samtidig etablering av flera gårdar under 1000-talet som åtskildes av gränser (Schmidt Sabo 2013:231–232, Svedin 2013:151). Ett annat förlopp antyds i Skegrie

18. |

Historiska kartor över Örja respektive Skegrie. Byn Örja i Helsingborg-området tros ha anlagts genom avsöndring av en storgård vid ett och samma tillfälle under 1000-talet. Byn Skegrie i Trelleborg-området kan däremot ha bildats genom en stegvis avsöndring eftersom byns södra del, där en storgård har legat, har en avvikande utbredning jämfört med den norra delen av byn, där gårdarna är utlagda på rad.

by i Trelleborg-området, som kan ha bildats genom en stegvis avsöndring, där den södra delen av byn uppvisar en oregelbunden rumslig indelning, medan gårdarna i den norra delen är mer regelmässigt utlagda på rad med sina toftmarker intill. Händelseförloppet i Skegrie skulle kunna se ut enligt följande: under den första hälften av 1000-talet etableras en storgård i söder, där en gårdskyrka kan ha funnits centralt på den med diken avgränsade gårdstomten (Söderberg m. fl. 2014:107–109). Avsöndringar kan sedan ha skett i etapper. Först avstyckades toftmark till några gårdar intill storgården. Nästa avstyckning, av resterande toftmark i norr, skedde exempelvis i samband med att sockenkyrkan uppfördes på platsen för den tidigare gårdskyrkan under 1100-talets senare del, troligen samtidigt som storgården lades ner eller omvandlades till förvaltningsgård, så som antas ha skett i Lockarp (nr 386) kring 1150 (Schmidt Sabo 2008:figur 3; Söderberg m. fl. 2014:108) (figur 18).

Den historiska byn och statsbildningen

De hypotetiska sambanden mellan storgårdarnas avsöndringar och kungamak- tens krav på beskattning kan ses i relation till statsbildningen. En stat kan bli till först när det finns en bred etablerad odlingsverksamhet som är garanterat stabil. Stabilitet är grundläggande krav för en stat som ska garantera säkerhet, lag och ordning och skydda sin befolkning (Maisels 2010:31). Statens fortlevnad kräver en regelbundenhet i överföringar som inte kan garanteras genom mer eller mindre tillfälliga tributer av individer och grupper. En beskattning av jorden ger inte bara ökade möjligheter att garantera regelbundenhet, den visar också på ett effektivt sätt hos vem eller vilka de beskattningsbara resurserna finns (Wickham 2005:70).

Omorganiseringen av den agrara produktionen i riktning mot ett system med enskilda brukningsenheter på egna tofter skulle då inte enbart ha skett på initiativ av det markägande skiktet, utan indirekt även genom påtryckningar från kungamakten, som ett led i att öka och säkra skatteintäkterna till en allt starkare framväxande stat.

Från danskt håll har Erland Porsmose framfört att den markägande eliten aktivt strävade efter att förändra skattesystemet så att det gagnade deras ackumulation av resurser. Under 1000-talet lade många storgårdar om bruket av sina marker till ett landbosystem. Sedan utverkade de skattebefrielse för sina residensgårdar. Från 1241 (Jyske Lov) kom skattefriheten även att omfatta godsens mark som de underlydande landborna brukade, om tofterna kunde "sværges tillbaka til toften" så att de låg under godset. Genom att anlägga ett system av förvaltningsgårdar/ brytegårdar, varunder landbogårdarna inordnades lyckades frälset få hel skattebefrielse från kungamakten (Porsmose 1988:302–304, 311).

Avsöndringen av toftjordarna ledde även till att en handel med jord startade, och vid 1100-talets början uppstod problem då åkermark avstyckades och avyttrades, eftersom detta påverkade underlaget för avgifterna till kungen, som fortfarande

byggde på toftens storlek. Senast vid mitten av 1100-talet genomförde kungamaktens därför ett nytt jordvärderingssystem där man också kunde ta hänsyn till om jordstycken sålts av från en gård (Hoff 1997:101–102).

Skillnaden mot tidigare perioder då byar anlades, var att byn under perioden cirka 1000–1200 fick ett kraftigt genomslag över stora geografiska områden, där den blev dominerande. Tofternas storlek visade fortsättningsvis gårdarnas andel i byns resurser, ansvar och rättigheter (Hoff 1997:84–85, Schmidt Sabo 2005:61–63). På de nya åkermarkerna som togs upp utanför tofterna, påbörjades ett nytt brukningssystem som utgjordes av det nya bygemensamma, kollektiva vångabruket som vi känner till från de historiska byarna (Hoff 1997:149–150). En rad nya agraratekniska innovationer som infördes vid denna tid, bidrog till att befästa samarbete mellan gårdarna (Myrdal 1999:42–44).

Det gemensamma bruket knöt bönderna samman och verkade för byarnas rumsliga och sociala stabilitet. Byborna kom att lyda under gemensamma regelverk som likriktades via institutioner hos den framväxande staten. Även kyrkan bidrog aktivt till byarnas stabilitet genom ett gårdsindividuellt skattesystem och krav på ett gemensamt sockenansvar. Byarna blev självgenererande institutioner, med bybor som reproducerande aktörer med en tydlig gruppidentitet (Joyce & Lopiparo 2005:368–369, Schmidt Sabo 2005:89–91). Enligt vår syn är det först nu som byn kan uppfattas som ett "subjekt".

Det landbosystem som bidrog till att forma böndernas allt mer självständiga roll i den agrara produktionen, kom samtidigt att ligga till grund för de regelbundna överföringarna av förnödenheter som möjliggjorde den framväxande staten.

Forskare som närstuderat statsbildningar genom historien, särskilt deras tillblivelse, ideologi och struktur, har kunnat urskilja olika statstyper, bland annat små territoriella stater. Utmärkande för dessa små territoriella stater, vilket det danska medeltida riket får räknas till, var att de för sin ekonomiska grund var beroende av att få in tributer och skatter och att detta framförallt drevs in från en pressad jordbrukande befolkning. Ett annat karaktärsdrag var att deras bebyggelsemönster i hög grad utgjordes av byar, inom vilka en stor del av befolkningen var verksam (Maisels 2010:15). Detta stödjer våra resonemang om hur utvecklingen av produktionssystem och statsbildningssträvanden hör samman.

Avslutande reflektioner

Vår utgångspunkt för denna studie var att undersöka by och bybildning i ett långt tidsperspektiv, genom att se på dess beståndsdelar, bebyggelsen, mer förutsättningslöst. Ett syfte med att anlägga ett långt tidsperspektiv var att försöka överbrygga den periodgräns som traditionellt ligger till grund för uppdelningen i förhistorisk respektive historisk arkeologi. För att kunna göra det krävdes att vi uppmärksammade skillnader i olika forskningstraditioner och begreppsdefinitioner

ner och sökte efter gemensamma utgångspunkter. Bebyggelsehierarki, makt- och beroendeförhållanden samt aktörskap utgjorde de viktigaste ledorden, vilka man arbetat med inom båda forskningsgrenarna.

Begreppen gård, storgård och i synnerhet by, visade sig vara svåra att analysera i det långa tidsperspektivet. De är inte fasta kategorier med samma betydelse och innehåll över tid, eftersom de måste relateras till respektive samhällsorganisation för att kunna förstås. Vår indelning av bebyggelsen i tre gårdskategorier visade sig vara svår att konsekvent tillämpa. Möjligen skulle vi ha delat in bebyggelsen i fler gårdskategorier, till exempel enligt den modell för järnålderns samhällskikt och deras inbördes hierarkiska relation som Mats Widgren föreslagit, där en kategori av "mellanstora gårdar" finns adderad till hierarkin, mellan gård och storgård (Widgren 1998, se även Håkansson 2017:135–136). En klart definierad gräns mellan avhängiga underbruk respektive självständiga familj jordbruk hade också lett till en mer nyanserad bebyggelsehierarki. En nackdel hade dock varit att vi ytterligare fått uttolka och bearbeta de tolkningar som respektive undersökare presenterat.

Den förenklade bydefinitionen vi använde i studien ("en by består av minst två närliggande agrara gårdsenheter (familj jordbruk) med någon form av samfälligt arbete mellan enheterna") är problematisk för den innehåller endast en kvantitativ och en funktionell aspekt. När man skalar bort mer och mer för att få en enkel definition blir det som är kvar näst intill innehållslöst. Frågan om byns vara eller icke vara kanske inte är den viktigaste frågan, utan snarare dess definition. Är det överhuvudtaget intressant med en definition som måste innefatta alla byar oavsett tidsperiod?

I stället för att förenkla bydefinitionen borde vi snarare nyansera och periodbestämma den. En definition skulle behöva klargöra produktionsförhållanden och maktresurser i relation till respektive samtida samhällsorganisation, förslagsvis en vikingatida storgårdsby, feodal by med landbohushåll eller storgodssystem med dagsverkshemman. Definitionen skulle även kunna kopplas till respektive ekosystem utifrån ett systemteoretiskt perspektiv, t.ex. spannmålsbaserad by på slätten och skärgårdsby med torp. Definitionen skulle dessutom kunna relateras till byars rumsliga/spatiala utseende och form och till graden av gårdarnas samarbete/samverkan i det agrara bruket, samt även tydliggöra byars regiontillhörighet och topografi, som exempelvis öländsk järnåldersby, skånsk slättby (Blomkvist 1993).

Inom våra studieområden förekommer byn under yngre järnålder för att bli den helt dominerande organisationsformen under historisk tid. Lite förenklat kan kopplingen mellan byars organisation och övergripande samhällsorganisation beskrivas som två kvalitativt skilda företeelser över tid. Under yngre järnålder var bybildning och byavveckling ständigt pågående, sporadiska fenomen på lokal nivå, oavsett om det skedde på markägares eller brukares initiativ. Utifrån vårt maktperspektiv, byarnas karaktär och jämförelser med bebyggelsemönster på främst Jylland tänker vi oss markägarna som de drivande aktörerna, medan brukarna

liknas vid utförare. Överföringar av överskott i form av förnödenheter och tributer skedde dels inom ramen för herraväldet på lokal nivå, från brukare till markägare, dels på en övergripande nivå genom de allianser som slöts inom eliten.

Bybildningen vid övergången till historisk tid var däremot en geografiskt utbredd företeelse, även om processen var utdragen. Denna pågick parallellt med riksbildningen och dess konsolidering på regional och lokal nivå, med de ökade kraven på stabila intäkter. Genom avstyckningar av toftmarkerna och även upptagning av nya tofter, breddades den beskattningsbara basen, vilket innebar att regelbundna överföringar av överskott lättare kunde säkras. De historiska byarna blev fundamentet för statsbildningen och för statens fortlevnad. Genom kraven på fortlöpande överföringar även från kyrkan och markägarna blev de historiska byarna närmast institutionaliserade enheter, där böndernas alltmer gemensamma arbete också verkade för byarnas stabilitet och varaktighet.

Databasen med resultaten från de talrika arkeologiska undersökningarna gjorde det möjligt att följa bebyggelseutvecklingen i våra studieområden och analysera samtidigheter både i tabell och karta. En översikt synliggjordes över vilka perioder som innebar uppgång respektive nedgång av antalet bebyggelser, som indikerade förändring av olika slag. Trots källkritik och definitionssvårigheter erbjöd databasen oss en möjlighet att för första gången kunna överblicka och bearbeta stora mängder av arkeologiska resultat, både från äldre och sentida undersökningar.

Studien har bland annat möjliggjorts genom bidrag från Berit Wallenbergs stiftelse och Åke Wibergs stiftelse. Tack till Karin Lund och Håkan Thorén för uppbyggandet av databasen. Tack också till Hélène Borna-Ahlkvist för allt stöd under arbetets gång, samt för genomläsning och synpunkter tillsammans med Mats Mogren. Tack även till Henrik Pihl för ett fint samarbete kring illustrationer.

Summary

To be or not to be a village, is that the question?

Village and settlement in southwestern Scania AD 400–1800

Why were people and rural production organized in villages, and who were the actors? What links are there between villages and societies? To find answers to these questions, we excerpted 549 archaeologically investigated settlement units from AD 400–1800 in Western Scania, a region that was part of Eastern Denmark during the Middle Ages, in a GIS-based database. The building remains were divided in four categories: farms, large farms/estates, magnates' farms and sunken-floor huts. These categories we interpreted as representing different social actors/agencies with inequitable access to power resources, which could also vary within the respective categories. It was problematic to define villages as one category in the database as we were dealing with both prehistoric and historical settlements.

Despite source criticism and difficulties with the different settlement categories, the database offered us an opportunity for the first time to review and process large amounts of archaeological results, from both older and more recent excavations. Variations in settlement patterns could be visualized.

A decline of settlements in the period 500–700 was discussed in the light of recent research on the crisis that followed the natural disasters in 536 and the 540s. The growth period in 700–1100 was striking and coincided with recurring attempts to consolidate Danish royal power. Migration or abduction may have contributed to population growth. During the period 1025–1250 there was a noticeable decline that could have been due to different causes, while the decline in the middle of the fourteenth century was interpreted as mainly due to the Black Death. The decline reflected the partial desertion within the historical villages during the late medieval crisis.

To interpret building patterns and village formation, we proceeded from theories of how social power is manifested through economic, political, ideological and military resources. Many power resources were linked to land ownership and control over agricultural production, which in turn gave opportunities to acquire other power resources. A continuous accumulation of resources at an institutional unit, an estate, became important. Based on a case study of settlement development in the Malmö area and analyses of some Iron Age villages from different parts of our study area, we argued that villages formation was initiated by those who possessed land, and that the villages of the Iron Age should be considered as "objects", while we attributed to the estate landowners the role of agency in village formation.

The current results can be discussed in the light of recent Danish research that sees a more hierarchical East Danish society during the Iron Age with a warrior aristocracy and a prestige economy, compared with Western Denmark where

villages developed from local conditions and where the structure of society was less hierarchical.

A form of early land ownership, which we know from written sources, was linked to the toft, which was originally the area for buildings and the nearest arable area. By the end of the tenth century, the Danish kings introduced a tax system in which the size of the toft was the basis for the charges. Dismantling of the tofts of the farmhouses may have been implemented as part of the strategic tax planning of the nobles/land owners to divide the taxes among several hands and reduce the tax burden. The reorganization may have taken place in stages, but still ultimately leading to the agricultural system that served as a foundation for village formation. The tenant system with regular transfers of necessities and taxes was the prerequisite for state formation.

Referenser

- Aspeborg, Håkan (2013). *Stora Uppåkra 2:25 – basdokumentation: Skåne, Staffanstorps kommun, Uppåkra socken, Stora Uppåkra 2:25, fornlämning RAÄ 39 : arkeologisk undersökning 2011*. UV Rapport 2013:61. Lund: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Syd), Riksantikvarieämbetet.
- Becker, Nathalie (2006). *Gårdar på rad*. Larsson, Stefan (red.) *Centraliteter: människor, strategier och landskap*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Berg, Johan (2003). *Gods och landskap: Jordägande, bebyggelse och samhälle i Östergötland 1000–1562*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2003.
- Björhem, Berit & Dahlström, Hanna (2007). *Ohlgård: tre gårdar i Fosie by: Fosie socken i Malmö stad, Skåne län: Arkeologisk slutundersökning 2004*. Malmö: Enheten för arkeologi Rapport 2007:066, Malmö kulturmiljö.
- Björhem, Nils & Magnusson Staaf, Björn (2006). *Långhuslandskapet: en studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*. Malmöfynd nr 8. Malmö: Malmö kulturmiljö.
- Björhem, Nils & Skoglund, Peter (2009). *Kulturlandskapets kontinuitet – platser, gårdar och vägar i ett långtidsperspektiv*. Högberg, Anders, Nilsson, Björn & Skoglund, Peter (red.) *Gården i landskapet: tre bebyggelsearkeologiska studier*. Malmöfynd nr 20. Malmö: Arkeologienheten, Malmö museer.
- Björhem, Nils & Säfvestad, Ulf (1989). *Fosie IV*. Malmöfynd nr 6. Malmö: Malmö museer.
- Björk, Tony, Lenntorp, Karl-Magnus & Skoglund, Peter (2009). *De stora gårdarna på Västervång – under vendel- och vikingatid: arkeologisk undersökning, 2009: fornlämning nr 40, Trelleborg socken och stad, 1380, Trelleborgs kommun, Skåne län*. Kristianstad: Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne Rapport 2009:58.
- Blomkvist, Nils (1993). *Vad berättar en by?: om äldre kulturmiljösystem i odlingslandskapet. Studier till Kulturmiljöprogram för Sverige*. 1. uppl. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Bolander, Adam (2017). *Västslaviska knivslidesbeslag – med utgångspunkt i fynden från Örja bytomt i Skåne*. *Fornvännen* 112/2017.
- Büntgen, Ulf, Myglan, Vladimir S., Charpentier Ljungqvist, Fredrik, McCormick, Michael, Di Cosmo, Nicola, Sigl, Michael, Jungclaus, Johann, Wagner, Sebastian, Krusic, Paul J., Esper, Jan, Kaplan, Jed O., de Vaan, Michiel A.C., Luterbacher, Jurg, Wacker, Lukas, Tegel, Willy och Kirdyanov, Alexander.V. (2016). *Cooling and societal change during the Late Antique Little Ice Age from 536 to around 660*. *Nature Geoscience*. Vol 9.
- Callmer, Johan (1986). *To stay or to move. Some Aspects of the settlement dynamics in southern Scandinavia in the seventh to twelfth centuries A.D. with special reference to the province of Scania, southern Sweden*. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum 1979–1980*. (New Series vol. 3).
- Callmer, Johan (1991). *The process of village formation*. Berglund, Björn. E. (red.). *The cultural landscape during 6000 years in southern Sweden – the Ystad project*. Copenhagen: Munksgaard.
- Callmer, Johan (2001). *Extinguished solar systems and black holes: traces of estates in the Scandinavian Late Iron Age*. Hårdh, Birgitta (red.) *Uppåkra. Centrum och sammanhang. Uppåkrastudier 3*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Carelli, Peter (2012). Lunds historia: staden och omlandet. 1, Medeltiden: en metropol växer fram. Lund: Lunds kommun.
- Carlie, Anne (2008). Magnate estates along the road: viking age settlements, communication and contacts in south-west Scania, Sweden. *Acta Archaeologica*. Vol. 79.
- Carlie, Anne & Strömberg, Bo (2012). Samhällen i förändring 300-700 e.Kr. – ekonomisk kris eller social nyordning? *In Situ Archaeologica*, 2011–2012.
- Carlie, Anne (2013). Järnåldersgravfält och urnegravfält. Schmidt Sabo, K. (red.) *Örja 1:9: Skåne, Landskrona kommun, Örja socken, Örja 1:9, fornlämningarna Örja 9, 35, 40, 41 och 42 : arkeologisk undersökning 2010*. Lund: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Syd), Riksantikvarieämbetet Rapport 2013:68.
- Ericsson, Alf (2012). Terra mediaevalis. Jordvärderingssystem i medeltidens Sverige. Diss. Uppsala : Swedish University of Agricultural Sciences. *Acta Universitatis agriculturae* 2012:81.
- Ersgård, Lars (2016). Change, desertion and survival – an archaeology of the late-medieval crisis. Lagerås, Per (red.) *Environment, Society and the Black Death. An interdisciplinary approach to the Late-Medieval crisis in Sweden*. Oxford: Oxbow Books.
- Falk, Ann-Britt, Forsblad, Dag, Jönsson, Lars & Persson, Jenny (2008). *Svennedal: inom Hyllie medeltida bytomt, RAÄ 20 : Hyllie socken i Malmö stad, Skåne län: arkeologisk slutundersökning 2000*. Malmö: Enheten för arkeologi Rapport 2007:067. Malmö kulturmiljö.
- Fallgren, Jan-Henrik (1993) The Concept of Village in Swedish Archaeology. *Current Swedish Archaeology* Vol. 1. 1993.
- Fallgren, Jan-Henrik (2006). *Kontinuitet och förändring: bebyggelse och samhälle på Öland 200–1300 e. Kr. = Continuity and change: settlement and society on Öland 200–1300 AD*. Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2006.
- Fokkens, Harry (1999). Cattle and martiality: changing relations between man and Landscape in the Late Neolithic and the Bronze Age. Fabeck, Charlotte & Ringtved, Jytte (red.) *Settlement and Landscape. Proceedings of a Conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*. Højbjerg.
- Friman, Bo (2008). *Att stå på egna ben: centrala funktioner och lokal utveckling under yngre bronsålder och äldre järnålder i Mellanbyn, Skåne*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2008.
- Frölund, Per & Wilson, Lars (1993). *Bybildning – förhistorisk kontinuitet eller medeltida innovation? Exempel från Uppland och Västmanland*. Arkeologi i Sverige. Ny följd 2. Stockholm.
- Gejrot, Claes (2014). Påvehov och gårdar. Något om latinsk vokabulär i svenskt brevmaterial. Karvall, Olof & Jupiter, Kristofer (red.) *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- Granlund, John (red.) (1960). "Gård"; Sverige. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, Band V. Malmö: Allhem.
- Hamerow, Helena (2002). *Early medieval settlements: the archaeology of rural communities in Northwest Europe, 400–900*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansson, Martin (2001). *Huvudgårdar och herravälden: en studie av småländsk medeltid*. Diss. Lund: Univ.
- Hansson, Martin (2006). *Aristocratic landscape: the spatial ideology of the medieval aristocracy*. Lund Studies in Historical Archaeology 2. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Heimer, Olle (2009). Att bygga aristokrati. Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.) *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet: rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 48. Malmö: Arkeologienheten, Malmö museer.
- Helgesson, Bertil (2002). *Järnålderns Skåne: samhälle, centra och regioner*. Diss. Lund : Univ.
- Hellquist, Elof (1922). *Svensk etymologisk ordbok*. Lund: Gleerup.
- Hermanson, Lars (2000). *Släkt, vänner och makt: en studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark*. Diss. Göteborg : Univ.
- Hoff, Annette (1997). *Lov og landskab: landskabslovenes bidrag til forståelsen af landsbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900–1250*. Diss. Århus : Univ.
- Holst, Mads Kähler (2010). Inconstancy and stability – Large and small farmsteads in the village of Nørre Snede (Central Jutland) in the first millenium AD. *Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 33.
- Holst, Mads Kähler (2014) Warrior aristocracy and village community. Two fundamental forms of social organization in the Late Iron Age and Viking Age. Stidsing, Ernst, Høilund Nielsen, Karen & Fiedel, Reno (red.) *Wealth and complexity: economically specialised sites in Late Iron Age Denmark*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Håkansson, Anders (2017). *Bebyggelsehierarkier och bylandskap: om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Diss. Lund : Lunds universitet.
- Iversen, Tore (1995). *Framveksten av det norske leilendingsvesendet i middelalderen – en forklaringskisse*. Heimen. Band 32.
- Iversen, Frode (2016). Estate division: Social cohesion in the aftermath of AD 536–7. Iversen, Frode & Petersson, Håkan (red.) *The Agrarian life of the North 2000 BC –AD 1000: studies in rural settlement and farming in Norway*. Kristiansand: Portal.
- Ifverson, Patrik (2009). Bebyggelse och herravälde i ett hävdvunnet landskap. Hadevik, Claes & Steineke, Morten (red.) *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet: rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport nr 48. Malmö: Arkeologienheten, Malmö museer.
- Joyce, Rosemary A. & Lopiparo, Jeanne (2005). PostScript: Doing Agency in Archaeology. *Journal of Archaeological Method and Theory*. Vol. 12. No. 4.
- Jönsson, Lars & Brorsson, Torbjörn (2003). Oxie i sydöstra Skåne. En plats med centrala funktioner. Anglert, Mats & Thomasson, Joakim (red.) *Landskapsarkeologi och tidig medeltid: några exempel från södra Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Jönsson, Lars & Kockum, Jan (2004). *Öresundsförbindelsen. Fosie by 10: rapport över arkeologisk slutundersökning*. Malmö Kulturmiljö Rapport nr 21. Malmö: [Malmö museer].
- Jönsson, Lars & Persson, Lars (2008). *Det organiserade landskapet*. Malmö: Malmö kulturmiljö.
- Jørgensen, Lars (2001). *From tribute to the estate system, 3rd–12th century: a proposal for the economic development of the magnates' residences in Scandinavia based on settlement structure from Gudme, Tissø and Lejre, Denmark*. Kingdoms and regionality : transactions from the 49th Sachsensymposium, 1998 in Uppsala.
- Karsvall, Olof (2016). *Utgårdar och ödegårdar: en studie i retrogressiv metod*. Diss. Uppsala: Sveriges lantbruksuniv.

- Karsvall, Olof & Jupiter, Kristofer (red.) (2014). *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- Lagerås, Per (2007). *The ecology of expansion and abandonment: medieval and post-medieval agriculture and settlement in a landscape perspective*. 1. [uppl.] Stockholm: National Heritage Board (Riksantikvarieämbetet).
- Lagerås, Per (2013). Agrara fluktuationer och befolkningsutveckling på sydsvenska höglandet tolkade utifrån röjningsrösen. *Fornvännen* 108. Stockholm.
- Lagerås, Per (red.) (2016). *Environment, society and the Black Death: an interdisciplinary approach to the late-medieval crisis in Sweden*. Oxford: Oxbow Books.
- Larsson, Stefan (2006). Gestaltningen av några skånska städer. Larsson, Stefan (red.) *Centraliteter: människor, strategier och landskap*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Larsson, Lars & Lenntorp, Karl-Magnus (2004). The Enigmatic House. Larsson, Lars (red.) (2004). *Continuity for centuries: a ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Larsson, Lars & Söderberg, Bengt (2013). Brända hallar – diskontinuitet och kontinuitet. Ett järnåldersresidens i Uppåkra, Sydsverige. *Fornvännen* 108. Stockholm.
- Lindkvist, Thomas (1979). *Landborna i Norden under äldre medeltid: [The landbor (tenants) in the Nordic countries in the early middle ages]*. Diss. Uppsala : Univ.
- Lindkvist, Thomas (2003). Från träl till landbo. Uppkomsten av det medeltida godssystemet i Europa och Norden. Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.) *Trälar: ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm: Nordiska museets förl.
- Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.) (2003). *Trälar: ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm: Nordiska museets förl.
- Löfgren, Karin, Heimer, Olle, Ifversen, Patrik, Ingwald, Johan, Koch, Helene & Svensson, Magnus (2007). *Citytunnelprojektet: Bunkeflo – delområde 2 och Bunkeflo bytomt : rapport över arkeologisk slutundersökning*. Rapport 40. Malmö: Malmö kulturmiljö.
- Maisels, Charles Keith (2010). *The archaeology of Politics and Power: where, when and why the first states formed*. Oxford: Oxbow Books Ltd.
- Mann, Michael (1986). *The sources of social power. Vol. 1, A history of power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Myrdal, Janken (1989). Jordbruk och jordäggande. En aspekt av sambandet mellan agrarteknik och samhällsutveckling i äldre medeltid. Andrén, Anders (red.) *Medeltidens födelse*. Nyhamnsläge: Gyllenstiernska Krapperupstift.
- Myrdal, Janken (red.) (1999). *Det svenska jordbrukets historia. [Bd 2], Jordbruket under feodalismen : 1000–1700*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.
- Myrdal, Janken (2003). Mjölka och mala, gräva och valla. Aspekter på trälarnas jordbruksarbete cirka år 1000–1300. Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken (red.) *Trälar: ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. Stockholm: Nordiska museets förl.

- Myrdal, Janken (2007). Boskapsinventarier i Sverige och Danmark 1250–1400. Palm, Lennart Andersson, Sjöberg, Maria, Myrdal, Janken, Christensen, Jan & Nyström, Lars (red.) *Historia: vänbok till Christer Winberg 5 juni 2007*. Göteborg: Historiska institutionen, Göteborg universitet.
- Myrdal, Janken (2011). Scandinavia. Kitsikopoulos, Harry. (red.) *Agrarian change and crisis in Europe, 1200–1500*. London: Routledge.
- Nevéus, Clara (1974). *Trälarna i landskapslagarnas samhälle: Danmark och Sverige = [Die Sklaven in der Gesellschaft der Landschaftsrechten]: [Dänemark und Schweden]*. Diss. Uppsala : Univ.
- Näsman, Ulf (1998). Sydsaskandinavisk samhällsstruktur i ljuset av merovingisk och anglosaxisk analogi eller i vad är det som centralplatser är centrala? Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.) *Centrala platser, centrala frågor: samhällsstrukturen under järnåldern: en vänbok till Berta Stjernquist*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Olsson, Mats & Skansjö, Sten (2006). Gods i kontinuitet och förvandling. Olsson, Mats, Skansjö, Sten & Sundberg, Kerstin (red.) *Gods och bönder från högmedeltid till nutid: kontinuitet genom omvandling på Vittskövle och andra skånska gods*. Lund: Nordic Academic Press.
- Olsson, Mats & Thomasson, Joakim (2001). Vad är en by och varför? Om den medeltida byns uppkomst och rationalitet. *Scandia*. Band 67. Häfte 1.
- Pamp, Bengt (1983). *Ortnamn i Skåne*. Stockholm: AWE/Geber.
- Pettersson, Claes & Brorsson, Torbjörn (2002). "Bott vid en landsväg...". Mogren, Mats (red.) *Märkvärd, medeltida: arkeologi ur en lång skånsk historia*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förl.
- Porsmose, Erland. 1988. Danske lantbrukets historia. Dahlerup, Troels & Bjørn, Claus (red.) *Det danske landbrugs historie. 3, 1810–1914*. Odense: Landbohistorisk selskab.
- Rahmqvist, Sigurd (1996). *Sätesgård och gods: de medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria*. Diss. Stockholm : Univ.
- Reisnert, Anders (1989). Borgar och huvudgårdar i Danmark och Skåne. Utveckling och forskningshistorik. Andersson, Hans & Anglert, Mats (red.) *By, huvudgård och kyrka: studier i Ystadsområdets medeltid*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Riddersporre, Mats (1999). Village and single farm. Settlement structure or landscape organization. Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte (red.) *Settlement and landscape: proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7 1998*. Højbjerg: Jutland Archaeological Society.
- Riddersporre, Mats (2003). Large Farms and Ordinary Villages. Perspectives on Uppåkra. Hårdh, Birgitta & Larsson, Lars (red.) *Centrality – regionality: the social structure of southern Sweden during the Iron Age*. Uppåkrastudier 7. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Roslund, Mats (2001). *Gäster i huset: kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Skrifter utgivna av Vetenskapsocieteten i Lund 92. Diss. Lund : Univ., 2001.
- Schmidt Sabo, Katalin (2001). *Vem behöver en by?: Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år*. Riksantikvarieämbetet Lund: Riksantikvarieämbetets förl.
- Schmidt Sabo, Katalin (2005). *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Diss. Lund : Lunds universitet, 2006.

- Schmidt Sabo, Katalin med bidrag av Brorsson, Torbjörn, Cardell, Annica & Lagerås, Per (2008). *Bronsålder på toftmark och medeltid på gård nr 12 i Skegrie. Arkeologisk slutundersökning 2007. Skåne, Trelleborgs kommun, Skegrie socken, Skegrie 32:1, RAÄ 31, Väg E6, Vellinge-Trelleborg.* Riksantikvarieämbetet UV Syd Dokumentation av fältarbetsfasen 2008:3.
- Schmidt Sabo, Katalin (2013). *Resultatsammanfattning och utvärdering. Schmidt Sabo, Katalin (red.) Örja 1:9: Skåne, Landskrona kommun, Örja socken, Örja 1:9, fornlämningarna Örja 9, 35, 40, 41 och 42 : arkeologisk undersökning 2010.* UV Rapport 2013:68. Lund: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Syd), Riksantikvarieämbetet.
- Schmidt Sabo, Katalin & Söderberg, Bengt (2012). Vinna eller försvinna? – avgörande val i bybildningstid. *In situ archaeologica* 2011–2012.
- Sigl, M., Winstrup, M., McConnell, J. R., Welten, K. C., Plunkett, G., Ludlow, F., Büntgen, U., Caffee, M., Chellman, N., Dahl-Jensen, D., Fischer, H., Kipfstuhl, S., Kostick, C., Maselli, O. J., Mekhaldi, F., Mulvaney, R., Muscheler, R., Pasteris, D. R., Pilcher, J. R., Salzer, M., Schüpbach, S., Steffensen, J. P., Vinther, B. M., Woodruff, T. E. (2015). Timing and climate forcing of volcanic eruptions for the past 2,500 years. *Nature* 523: 543–549.
- Skansjö, Sten (2010). *Skånsk skogsbygd under äldre historisk tid.* Lund: Riksantikvarieämbetet.
- Skre, Dagfinn (1996). *Herredømmet: bosetning og besittelse på Romerike 200–1350 e. Kr.* Diss. Oslo : Univ. : 1997.
- Sporrong, Ulf (1990). "By". Engström, Christer & Marklund, Kari (red.). *Nationalencyklopedin: ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd.* Bd 3, [Bit-Car]. Höganäs: Bra böcker.
- Svanberg, Fredrik & Söderberg, Bengt (red.) (2000). *Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge. 2, Porten till Skåne : Löddeköpinge under järnålder och medeltid.* Lund: Avd. för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet.
- Svedin, Marie (2013). *Diken i Örja. Schmidt Sabo, Katalin (red.) Örja 1:9: Skåne, Landskrona kommun, Örja socken, Örja 1:9, fornlämningarna Örja 9, 35, 40, 41 och 42 : arkeologisk undersökning 2010.* UV Rapport 2013:68. Lund: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Syd), Riksantikvarieämbetet.
- Söderberg, Bengt (2005). *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande: Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100.* Diss. Lund : Lunds universitet.
- Söderberg, Bengt (2014). *Ett långt tidsperspektiv på by och gård i Skegrie och Söderslätt. Söderberg, Bengt med bidrag av Brorsson, Torbjörn, Cardell, Annica, Jeppsson, Annika, Knarrström, Annika, Kresten, Per, Lagerås, Per & Svensson, Håkan. Väg E6 Trelleborg–Vellinge: Område 6:1. Järnåldersgårdar i dösmiljö. Arkeologisk undersökning 2008. Skåne, Trelleborgs kommun, Skegrie socken, Skegrie 39:1, fornlämning Skegrie 39.* UV Rapport 2014:57. Lund: Arkeologiska uppdragsverksamheten (UV Syd), Riksantikvarieämbetet.
- Sørensen, Anne Birgitte (2011). *Østergård: vikingetid & middelalder.* Haderslev: Museum Sønderjylland.

- Theuws, Frans (1991). Landed property and manorial organisation in Northern Austrasia: some considerations and a case study. Roymans, Nico & Theuws, Frans (red.) *Images of the past: studies on ancient societies in northwestern Europe*. Amsterdam: Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie Albert Egges van Giffen.
- Tollin, Clas (1999). *Rågångar, gränshallar och ägoområden: rekonstruktion av fastighetsstruktur och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*. Diss. Stockholm: Univ.
- Tollin, Clas (2010). *Ägodomäner och sockenbildning i västra Östergötland: en rumslig studie om kyrkliga upptagningsområden och ägarförhållanden vid tiden för Alvastra klostets grundande*. Uppsala: Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet.
- Tvauri, Andres (2014). The impact of the climate catastrophe of 536–537 AD in Estonia and neighbouring areas. *Estonian Journal of Archaeology*, 2014, 18, 1.
- Ulriksen, Jens (1998). *Anløbspladser: besejling og bebyggelse i Danmark mellem 200 og 1100 e.Kr. : en studie af søfartens pladser på baggrund af undersøgelser i Roskilde Fjord*. Roskilde: Vikingeskibshallen.
- Ulsig, Erik (1968). *Danske adelsgodser i middelalderen*. Bind II. København: Nordisk forlag.
- Wickham, Chris (2005). *Framing the early Middle Ages: Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford: Oxford University Press.
- Widgren, Mats (1998). Kulturgeografernas bönder och arkeologernas guld – finns det någon väg till en syntes? Larsson, Lars & Hårdh, Birgitta (red.) *Centrala platser, centrala frågor: samhällsstrukturen under järnåldern: en vänbok till Berta Stjernquist*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Widgren, Mats (2014). Hur drevs den vikingatida-medeltida storgården? Några frågor från Lägersbovada, Ydre. Karsvall, Olof & Jupiter, Kristofer (red.) *Medeltida storgårdar: 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.